

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
УНИВЕРСИТЕТИ

ХОЛМАТОВ БОҶИЖОН ҚЎЧҚАРОВИЧ

КОМПОЗИЦИЯ

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги
томонидан олий ўқув юртлари 5140900 – «Касбий таълим»
бакалавриат таълим йўналиши талабалари учун
ўқув қўлланма сифатида
тавсия этилган

Тошкент
«IQTISOD-MOLIYA»
2007

Тақризчилар: профессор С.С. Булатов;
Ўзбекистон Бадий Академияси академиги,
Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби,
профессор С.А. Абдуллаев

Холматов Б.К.

Композиция. Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма / Б.К. Холматов;
Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги. – Т.: «IQTISOD-
MOLIYA», 2007. – 60 б.

Мазкур ўқув қўлланмада наққошлик санъатида композициянинг тутган ўрни, якка ва қўш бандли нақш композициялар тузиш, уй рўзгор буюмларига нақш композиция тузиш, бино интерьер ва экстерьерларига композиция чизиш ва бошқа мавзулар назарий ва амалий йўллар билан кўрсатилади.

Қўлланма педагогика университетларининг бадий графика факультети бакалавр йўналишидан: “Композиция” фани дастури асосида ёзилган бўлиб, у шу йўналишдаги талабалар ва касб хунар – коллежи ўқувчилари ҳамда махсус шуғилланувчилар учун ҳам мўлжалланган.

© «IQTISOD-MOLIYA», 2007
© П. Қодирхўжаев, 2007

Сўз боши

Ўзбек халқ амалий безак санъатининг таркибий қисмини ташкил этувчи наққошлик ўзининг қадимийлиги, гўзаллиги билан кишилар калбидан чуқур жой олган. Нақш элементларининг ўзаро жойлашувидан ҳосил бўлувчи нақш композициялари амалий санъат асарлариги чирой бағишлайди. Наққошликда композиция тузишнинг ўзига ҳос усуллари мавжуд бўлиб, ушбу нақш безаклари усталарнинг гўзаллик ҳақидаги тасаввурларини намоён этади.

Халқ амалий санъати асарлари нафақат бугунимиз, балки келажак авлодларимизнинг ҳам бой маънавий мероси ва қадриятлари ҳамдир. Ёшларимизни ҳар тамонлама етук, ҳозирги замон талаб даражасига жавоб бера оладиган қилиб тарбиялаш бугунги кунимизнинг долзарб вазифаларидан биридир. Ҳозирда бу соҳада янги ўқув режалари, дастурлар, ўқув қўлланма ва дарсликларни яратиш муҳим аҳамиятга эга.

Мазкур ўқув методик қўлланманни ҳам шулар қаторига қиради деб биламиз. Қўлланма “Композиция” Фанн учун чоп этилган дастур мавзулари асосида ёзилди.

Қўлланма мавзуларини ўзлаштириб бориш баробарида талабалар теварак – атрофдаги, табиатда мавжуд бўлган шаклларга қўшимча ишлов бериш, яъни стилизациялаш орқали турли – туман нақш элементларни чизиш, ана шу нақш элементларидан композиция тузишни ўрганиб борадилар. Маълумки ҳар бир нақш намунаси ўзига ҳос нақш элементлари йиғиндисидан иборат. Талабалар машғулотлар жараёнида ана шундай нақш элементларининг намуналари билан яқиндан танишадилар, ундан намуналар чизишни машқ қиладилар. Қўлланма асосан талабаларга нақш элементлари ва улардан композициялар тузиш малакаларини ривожлантиришга қаратилган бўлиб, амалий ишлар орқали мустақамланиб борилади.

Талабалар энг содда нақш элементларини ўзаро боғлаш, дастлабки нақш композицияларини чизар эканлар, улар композициянинг ўзига ҳос қонун – қоидаларининг ўрганиб борадилар. Бу ишни амалга ошириш учун талабалар кўпгина нақш элементларини ёдда саклашлари керак ва йўл – йўлақай керакли ўзгаришларни қиритиб бора оладиган бўлмоқлари лозим.

Композиция ишлаш жараёнида талабалар қуйидагиларни пухта ўзлаштириб олишлари зарур:

- Атроф – муҳит, табиатдаги мавжуд бўлган табиий шаклларни қайта ишлаш, яъни стилизациялаш йўлларини билишлари ва ундан самарали фойдалана олишлари зарур:

- Берилган нақш элементлари ёки намуналари асосида янги нақш композициясини чиза олишлари:

- Мустақил равишда янги нақш композициясини туза билишлари керак бўлади.

Юқорида кўрсатилиб ўтилган вазифаларни пухта ўзлаштирилиши талабаларнинг келажакда билимли, касб – ҳунар эгаси бўлиб етишишларида катта аҳамиятга эга.

Накқошлик санъати ҳақида

“Кўргузиб санъат ичра юз найранг,
Айлағайлар бу касрларни ранг.
Қилса не ранг ичинга накқош,
Тоши ҳам бўлғай ул сифат қоши.”

Алишер Навоий

Ўзбек миллий безак турларидан бири бўлган накқошлик санъати қадимдан халқимизнинг эътиборига сазовор бўлиб келмоқда. Самарқандаги Шердор, Улуғбек, Тиллақори мадрасалари, Гўри Амир, Шоҳи Зинда макбаралари, Улуғбек расадхонаси ва бошқа ноёб обидалар, Бухородаги Мир Араб, Улуғбек макбараси, Минораи калон, Хоразмдаги Исломуҳжа минораси, Термиздаги Ҳаким Термизий макбараси, Шахрисабздаги Оқ сарой, Тошкентдаги Кўкалдош ва тарихий обидалар ўзининг бетакрор нақш композициялари, сода ва гўзаллиги билан дунёга машхур

Бу каби мухташам бинолар ҳозиргача ўзининг мафтункор жилвасини йўқотмай, эндиликда янги давр жамиятига хизмат қилмоқда. Ҳар бир тарихий давр санъалари накқошлик санъатининг ривожланишига ўзининг салмоқли хиссасини қўшиб унинг янада кенгрок ривожланишига замин яратиб келган.

Халқ амалий санъати асарлари нафақат безакдорлиги чиройли шакллари, қадимийлиги ҳамда чуқур фалсафий, тарбиявий, рухий хусусиятлари билан ўзининг юксак қийматига эга. Нақш безаклари билан безатилган ноёб тарихий обидалар, турар жой бинолари ҳамда уй рўзғор буюмлари кишиларнинг халқ амалий санъатига бўлган муҳаббатини уйғотиб, борликдаги гўзалликларни сеза билишига ва улардан баҳра олишга ўргатади. Халқ амалий санъати асарлари чинакам гўзалликни идрок этишимиз, манавиятимиз ва ўзлигимизни чуқурроқ англашимиз борасида ҳам бебаҳодир.

Нақш композициялари қадимда инсоният руҳини кўтариб келган. Бу хусусда машхур уста Ширин Муродов шундай деган эдилар “Нақш қирган уйга ғам-андух қирмайди”. Халқ усталарининг ҳар бир нақш композицияларига этибор берар эканмиз, нақш элементларининг раволиги, нисбати ва уйғунлигини кузатамиз.

Нақш-гул безак деган манони англатади. Нақшлар ўсимликсимон геометрик ва мураккаб деб аталувчи турларга бўлиниб ислимий, гирих,

гулли гирих (аралаш) каби ибораларда ҳам учрайди. Накш элементларини табиатда мавжуд бўлган ўсимлик хайвонот дунёси ва турли геометрик шакллارни стиллаштириб, қайта ишланган ҳолатидан чизилади. Накқошлик санъатининг ўзига хос мактаблари ва йўналишлари мавжуд. Тошкент Фаргона Хоразм ва Самарқанд сингари наққошлик йўналишларида ижод этиб келаётган халқ усталари ўз билим ва тажрибаларини ёшларга ситки дилдан ўргатиб, миллий санъатиниз анъаналарини янада ривожлантириб келмоқдалар.

Наққошлик санъатининг асосий ва қийинроқ жараёнларидан бири нақш композицияларини тузишдир. Накш композициялари якка ва қўш бандли новдалар иштирокида тузилиб ўзининг ранг ва элементлари иштирокидаги рамзий маъно ва мазмунларини касб этади.

Нақш композицияларини тузишни ўрганишда оддийдан мураккабга қараб, ўрганилиб бориладн. Бошланғич мустақил нақш композициялари тузишда йўл ичи, тўғри тўртбурчак ва доира шаклдаги нақшлар тузиб ўрганилади. Накш санъатини ўрганишда ранг туслари, рангшунослик билимларини ҳам ўзлаштирилиб борилади. Композицияларини якуний босқичлари ҳисобланмиш пардозлаш ва локлаш ишлари ҳам кишидан малака ва билимли бўлишни талаб этади.

Нақш турлари ва унинг ўзига хослиги

Нақш композициялари ўзини рамзий маънолари, табиий шакл ва ранглар гўзаллиги билан халқ амалий санъати асарларига жозиба ва қўрк бағишлайди.

Нақшлар бино, уй рўзгор ва бошқа турдаги жихозларга ишланшидан қатъий назар, ўзига хос услуб ва мазмунга эга бўлади.

Накиш сўзи арабча – тасвир, гул деган маънони англатади. У табиатда учровчи ўсимлик, хайвонот дунёси ва турли геометрик шаклларнинг энг сода кўринишларида такрорланиб келувчи тасвири яъни безакдир.

Ўзбек халқ амалий санъатининг барча турлари, жумладан наққошлик, ганч ва ёғоч ўймакорлиги, кабилар учун нақш элементларининг чизилиши ўхшаш кўринсада, бажарилиш технологияси ва пардозлаш усуллари турличадир. Масалан: Ганчкорлик ва ёғоч ўймакорлигида нақшлар ўйиб, наққошликда чизиб, каштачиликда чок ёрдамида, мисгарликда зарб билан, зардўзликда кадаб ва шунга ўхшаш усуллар ёрдамида нақш солинади. Накш ўсимликсимон геометрик. мураккаб деб аталувчи турларга бўлинади:

1) *Ўсимликсимон* (ислимий, югурувчи) нақшлар асосан гул новда куртак, барг, гунча каби элементларнинг ўзаро маълум тартибда боғланиб тузилишидир.

Ўсимликсимон нақшлар яка (бир) ва қўш (икки) бандли новда кўринишларида ишланади. Уларга мисол қилиб: рута хошия, рафтор, намоён, меҳроб, турунж, мунаббат ва хокозо. Каби нақш намуналарини олиш мумкин.

2) *Гириҳ* (хандасий) чигал, тугун деган маънони англатиб, тўғри чизикларнинг ўзаро кесишуви – натижасида геометрик шаклларни ҳосил қилади.

Гириҳ нақшлари ислимий нақш турлари сингари маълум бўлақлардан иборат бўлиб, алоҳида тузилишларига эга

3) *Гули гириҳ* (аралаш) – мураккаб нақшлар, ўсимликсимон ва геометрик нақш турларининг ўзаро бирикишидан ҳосил бўлади.

Ҳондосий нақш композициялари, гириҳларни тузувчи усталарни наққошликда гириҳкор, ката усталар деб аташган. Геометрик наққошларни гумбаз меҳроб ва турли шоклларда қўллаб ишлаш анча мураккаб иш саналади.

Янги нақш композицияларини одатда наққош усталар чизиб бериганлар. Улар халқ амалий санъати турлари учун чизилувчи нақшларнинг композицион тузилиши, чизилиши, ўйиш, тикиш усуллари ва пардоз бериши қоидаларини яхши билганлар. Наққош усталар бир вақтнинг ўзида бир неча хунар турларини ҳам эгаллаб борганлар. Масалан: Ташкентлик пардори уста Олимжон Қосимжонов, наққош Жолил Ҳақимовлар ёғоч ўймакорлигини, Хивалик Абдулла Болтаев наққошлик, кошимбазлик мисгарлик каби хунар турларида ҳам эркин ижод қила олганлар [1111].

Нақш композициялари мазмунини атласда ранг туслари ва нақш элементларининг рамзий маънолари ўрганиб бориш зарур. *Рамзий* сўзи арабча «ишора қилмоқ» сўзини англатади.

Нақш ранглари ва элементларининг рамзий маъноси: Рамзийлик олам ва одам рухияти, табиат воқелик, ҳаёт фалсафасини жонли чизиклар, ранглар орқали тасвирлашдир. Наққошлик ганякорлик ва ёғоч ўймакорлигини санъатларида турли шакллар, гул элементлари ва ранг тусларининг рамзий-фалсафий маънолари айниқса кенг ифодаланади.

Яшил ранг – она табиат рамзи, *кўк ранг* – мовий осмон, *сарик ранг* – муқаддаслик, *қора ранг* – матонат, *оқ ранг* тозалик, бахт ва омад рамзи, барг баҳорги уйғониш, *атиргул* – гўзаллик рамзи, олма муҳаббат рамзи, анор эзгулик, тўкин сочинлик.

Маълумки ҳар бир нақш намунаси ўзига хос нақш элементларига асос қилиниб, табиатда учровчи ўсимлик дунёси, ҳайвонот олами ва турли геометрик шаклларнинг энг сода кўринишларидаги «стиллаштирилган» - ҳолатлари олинади. – Бунда танланган шакл кўришиш нақш композицияси таркибига қўшиши мумкин бўлган безак шаклига келтирилади.

Нақшда элементларнинг ўзаро бирикиб бориши, муттаносиб боғланишлари нақшнинг бутун бир яхлитлигини ташкил этади. Нақш чишишни ўрганишда дастлаб қуйидаги шакллар чизиб ўрганилади.

Барглар, гуллар, новдалар, боғлам ва сиртмок, таноб, маргула ва куртак, мадохил, гажак ва жингалак бафта ва шукуфта.

Накш чизишда кўпрок барг тасвирларидан фойдаланилади. Барг ислимий накш элементлари сирасига кирганлиги сабабли, нозик, нафис, эгилувчан, силлик кўришишларда тасвирланади. Наққошлар тол, анор, хурма, бодом, самбит, атргул, чинор, узум ваш у кабиларнинг баргларини стилизациялаштириб, накш композициясини тузишда кадмдан самарали фойдаланиб келганлар.

Бафта ислимий ва мураккаб накшлар элементи. Накшдаги патнус таноб, меҳроб, сават кўринишидаги рамкаларни юрак шаклдаги элементлари билан боғлайди. Бофта накшларда боғловчи элементлар таркибига киради. Бафта ислимий руфта ва гирих хошия накшларининг ҳам ўзига хос элементларидан биридир.

Шкуфта – ислимий накш элементи, кискача шуфта деб ҳам фталлади. Шкуфта асосий шакл ясовчи элементларни куртак – гажак кўринишларида ўзаро боғлайди.

Гуллар – ислимий накш элементи бўлиб, накшларга таргил пардоз берилганидан сўнг янада кўркам ва хусн бағишлайди. Гул элементлари асосан нокш шаклларининг марказий қисмига жойлаштирилади. Гулларнинг ҳам бехсоб турлари мавжуд бўлиб. Ўзига хос номлар Билан аталади. Гул турларига оддий ва мураккаб кўринишдаги ойгул, лола, пахтагул, чиннигул, pistaгул, кўвачагул, карнайгул, сафаргул, нарғизгул, тирнок гул ва бошка гул турлари киради.

Новда – ўсмликсимон накш элементи сирасига киради. Гул барг, гунча, шобарг ва бошка элементларни ўзига боғлаб бириктириб тўлдиради. Новда накш композицияларидан факатгина тўлдирувчи вазифасини бажарибгина қолмай, балки нозик ва равон йўналишлари Билан алоҳида шаклларни ясайди. Табиатда барча дарахт ва ўсмликлар пастдан тепага ўсишлари сабабли, новда элементлари ҳам иложи борича бир томонлама ҳаракат эттирилади.

Боғлам ва сиртмоқлар – ислимий накш элементларидир. Новда ва рамка шаклларига хос боғловчи оддий аркон, куртак ва сиртмок боғлам турларини эслатади.

Таноб – накш намуналаридаги асосий шакл йўлларини ясайди. Бундай шакл номлари меҳроб, мадохил, бодом, калампир, гардиш ваш у кабилар билан аталади. Таноб, бофта, шкуфта, боғлам элементлари билан боғланади.

Маргула – айрим новда ва таноб шаклларининг тугалланишини билдирувчи кўш чизикли гажак, маргула накш композицияларида куртак элементлари билан бирин кетин гоҳида ўриндош сифатида ҳам учрайди.

Куртак – асосан бодом, калампир, тирнок, кўринишларига эга. Маргула ва куртак элементлари новда, таноб, ясовчи кўринишларини бойитади.

Мадохил – ислимий накш элементи мадохил лола, тумор, учбарг кўринишларини эслатувчи шакллар мисолида учрайди. Мадохил меҳроб намоён накшларининг юкори қисмларига хос элементдир.

Ғажак ва жингалак – ислимий нақш элементи. Табиатда учрайдиган узун, карнайгул, печак ўт новдаларини стилизациялаштирилган ҳолдаги кўринишидир. Ғажак ва жингалак элементларини номоён, гулдаста ва ислимий нақш бирикмаларида учрайди.

Таянч тушунчалар.

Рафтар, турунж, мунаббат, рута рамз, маргулон.

Саволлар.

1. Ҳалқ амалий санъатининг қандай турлари мавжуд, уларнинг қадимий номларини биласизми?
2. Ислимий сўзининг маъноси?
3. Гирих сўзининг маъноси?
4. Мураккаб сўзининг маъноси?
5. Рамз сўзи нимани англатади?
6. Нақш элементларини намунасини айтинг.

Наққошлик санъатида композициянинг тутган ўрини

Ўзбек халқ амалий безак санаътининг турларидан бири бўлган наққошлик ҳалқимизнинг қундалик ҳаётидан янада чуқурроқ ўрин эгаллаб келмоқда. Наққошлик санъати ҳам бошқа санъат турлари каби ўзининг композиция қонуниятларига, бажарилиш усулларига ва албатта ранглар гармониясининг ўзига ҳос йўналтирилишига эга

Наққошликда ашёларга бадний ишлов бериш ва биноларнинг миллий безак ишларида қўлланилунчи нақш композицияларини ўзига ҳос боғлиқлиги ва умумийлиги мавжуд.

Нақшдаги элементлар қайта ишланган ўсимлик хайвонот дунёсининг энгг содда стиллаштирилган ҳолатидаги кўринишлари бўлиб, нақш композицияларининг асосий қисмларини ташкил этади.

Албатта нақш композицияларида ранг тусларининг ҳам алоҳида ўрни бор. Наққошликда нақш элементлари, безаклар ва турли туман шакллар, композиция қонуниятларидан ташқари уни бўяшда қўлланиладиган бўёқ турлари ва уларнинг ўзига ҳос хусусиятлари. ранг туслари, ранг колорити. рангларнинг ҳамоҳанглиги ва шу кабилар муҳим аҳамитга эга. Агарда биз халқ хунараманд устлари томонидан ишланган нақш намуналарини кузатадиган бўлсак, уларнинг у ёки бу ранг туслари таъсирига яъни ранг колоритига бўйсундирилганлигини кўрамыз, Шунга кўра жигар ранг, хаво ранг, яшил ранг ва шу каби ранглар муҳитига ўралган нақш ва нақш композициялари яратилади.

Накш комнозицияларини бўяшда бир рангнинг бир неча хил туслари кўлланилади, бунда ок бўёк асосий ўринни эгаллайди. Акварель бўёклари билан коғозга ишланган накшларни бўяётганда эса сув рангни очлаштирувчи восита сифатида катта ахамиятга эга.

Шуни эсда тутиш лозимки, айрим бўёқларни бир-бирлари аралаштиришда баъзи бир - ЭХГИЁТ чорадарини кўриш лозим бўлади. Чунки тўк ранг тусига эга бўлган бўёк таркибига бошқа ранг аралаштирилса унинг туси ҳам тўклашади. Бу эса ўз навбатида ранг тусининг даражасига таъсир этади. Айниқса мой бўёқларида ишланган накшларнинг туслари кейинчалик туклашиб, қорайиб кетишига мойил бўлади. Агарда накшлар узок вақт сақлаш учун мўлжалланган бўлса уларни иложи борича очик ранг тусларда бўяш тавсия этилади.

Ранглар ва уларнинг туслари бадиий накш колоритни белгилашда катта ўринни эгаллайди. Шунга кўра ранг мухитини бирор бир аниқ ранг колоритига буйсундурилади. Масалан жигар ранг, хаво ранг, саргиш ёки кизил ранглар мухитида ишланган накш композициялари шулар жумласидандир.

Накш композициялари бўлак (раппорт) лар дан ташкил топиши билан биргаликда ритмик такрорланиб келади. Наққош усталар уз ижодларида ислимий. гирих ва мураккаб турларидаги накш композицияларидан кенг фойдаланадилар.

Наққошлик санъатининг ўзига хос бир неча мактаблари мавжуд бўлиб, улар, Тошкент, Фаргона, Хоразм, Самарканд ва Бухоро сингари йуналишларига эга.

Бу мактаблар бир-биридан элементлари билан, ранг туслари ва накш композициялари, тузулишининг ўзига ҳослиги билан ажралиб туради.

Накш ва накш элементлари номланиши алоҳида диққатга сазовор бўлиб, улар табиий ўсимлик ва предметлар, уста ва уларнинг яратилган жойларининг номлари билан ҳам аталади. Улардан: новда, лола, гул калампир, шобарг, мадохил, ойгул, бофта, себарг, турунж, «машхадий», «арабий», «исфахоний» ва хоказолар. Накш композициялари тузишда *компановка, симметрия, асимметрия, ритмик такрорланиш, марказ топши, безакнинг динамиклиги, табиийлик чиройлилик ва рангларнинг уйғуллиги* каби қондаларга риоят қилинади.

Компановка (жойлаштириш)- накш композициясини юза сиртига тўғри жойлаштириш

Ритм - накш элементларини маълум масофада бир текисда даврий такрорланиб келиши

Стилизация (қайта ишлаш) - табиатдаги ўсимлик хайвонот дунёси ва турли жисмларни энг сода ҳолатида тасвирлаш бадиий усулда умумлаштириш

Асимметрия - композицияда симметрии мувозанатнинг бузилиши

Симметрия - грекча сўздан олинган бўлиб ўлчовларнинг бир бирига муносиблиги

Накқошлиқда композиция тузиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у ўзининг бир неча қонун қоидаларига биноан тузилади.

- даврий такрорланиш (ритм)
- муттаносиблик (пропорция)
- симметрия ва марказ топиш
- стилизиция (қайта ишлаш)
- энг чироли узвийлик (гармония)
- ранг уйғунлиги ва ўзаро ёркинлик (контрас)

Накқошлиқда композицияни ўз ўрни ва уларни тузиш босқичлари мавжуд. Хар бир тузилган композиция мазмуни, рамзий маънолари маълум бир шаклларга эгаллиги ва ранглар жилоси билан ажралиб туради

Нақш композициясини тузишда нималарга эътибор бериш керак?

- нақш элементларини ўзаро нисбатини сақлаш;
- танланган шаклга мос нақш композициясини тузиш;
- таноб шаклини асосий ўринда бўрттириб тасвирлаш;
- композициядаги гул, новда, барг, бофта каби элементларни новда ҳаракатига мос равишда тасвирлаш;

Композиция накқошлиқ санъатида асосий ўринни эгаллайди.

Нақшнинг мазмуни, маъно ва моҳиятларини бир сўз билан айтганда гўзаллиги композициянинг қандай ва қай йусинда чизилганлигига боғлиқ.

Таянч тушунчалар.

Композиция, стиллаштирилган, акварель, раппорт, машҳадий, исфохоний, пропорция, гармония.

Саволлар.

1. Накқошлиқда композициянинг туган ўрни.
2. Накқошлиқда рангшуносликнинг аҳамияти.
3. Нақш турлари ҳақида тушунча.
4. Накқошлиқ мактаблари ҳақида нималарни биласиз?
5. Нақш тузулишининг қонуниятлари.

Оддий нақш композицияларини чизиш

Нақш композициялари таркибидаги қисимлари бўлган турли – туман нақш элементларини барча турларини ҳамда берилган айрим гул ва барг каби элементларини босқичма – босқич чизиш машқ қилиш талабаларга керакли тушунча ва малакани беради. Энди улар тажрибаларини бойитиш ва тушунчаларини янада кенгайтириш мақсадида уларга қуйидаги саволлар берилиши мумкин:

- нақш элементларининг вазифаси нималардан иборат?
- уларнинг қандай номлари мавжуд?

- бадийи наққошликда рангларнинг тутган ўрни нималардан иборат?
- қандай ранг номлари бор? Айтиб беринг.
- нақш элементларини раамзий маъноларини биласизми?
- симметрия ва ассиметрия қодалари нима?

Талабаларнинг нақш композициясини тузиш борасидаги илк тушунчаларни ривожлантиришда махсус тузилган ўн та гулдан иборат нақш намуналарини чиздириш тавсия этилади. Бунда дастлаб талабалар оддий нақш намуналарини катак дафтарга боскичма-боскич нақш чизишни маш килиб кўрадилар. Сўнг, керакли тажрибага эга бўлганларидан сўнг мазкур нақшларни расм дафтарига икки нусхада ва бўйш учун алоҳида тарзда чизадилар.

Оддий нақш намуналарининг номланниши ва чизилиш тартиби куйида кўрсатилган:

- 1-машк. Бодом гули (1-гул).
- 2-машк. Як рафтор (2-гул).
- 3-машк. Баргли рафтор ислимий (3-гул).
- 4-машк. Баргли ислимий (4-гул).
- 5-машк. Айлана шкуфтали ислимий (5-гул).
- 6-машк. Мехроб ислимий (6-гул).
- 7-машк. Ислимий бофта (7-гул).
- 8-машк. Кўш мехробли ислимий (8-гул).
- 9-машк. Патнисгул шкуфта. (9-гул).
- 10-машк. Ислимий шкуфта (10-гул).

Талабалар нақш номларни ёдда саклашлари ва унинг намуналарини аниқ, раван чиза оладиган бўлишлари лозим. Уларнинг наққошлик борасидаги билим, малака ва тушунчаларини ҳам назарий ҳам амалий жихатидан бойитишда, шунингдек, талабаларнинг бажарган ишлари ва тутган йўллари қай даражада тўғрилигини исботлаш мақсадида халқ амалий санъат усталари томонидан ишланган нақш намуналарини намойиш этиш ҳам яхши натижа беради.

Оддий ва бошқа нақшларнинг мукамал тузилиши жихдларига назар ташласак, улардаги шакл ясовчи асосий йўл харакатларини ёки тўлдирувчи гул, новда элементларининг хар қайсиси ўз холича композицион ечимлардан иборат. Мисол, "Кўш мехробли ислими" нақшда мехроб шаклимиз якка бандли шакл ясовчи вазифасини ўтайди ва гул новда, куртак элементлари эса нақшнинг заминини тўлдириб туради. Мехроб шакли ўз холича новда гул боғланишлари билан алоҳида нақш тасвирларини англатиши мумкин.

Оддий нақш намуналарини ўрганишда, ўзбек халқ усталари қадимдан кўллаб келаётган нақш элементларини ёддан чизиш, стилизация орқали янги нақш элементларини ҳосил килиб улар иштирокида композициялар тузиш мақсадга мувофиқдир.

Машк. Оддий нақш намуналарини чизишга доир машқлар.

Юкорида айтиб ўтилган ўнта гулни қаламда чизишни машқ қиламиз.

Бу машқларни бажариш учун катак дафтар ёки расм дафтар, қора қалам, чизгич керак бўлади. Нақш ўлчамларига аҳамият берган ҳолда қаламни энгил, босмасдан чизиш керак.

1-гул. "Водом гули" ни қаламда катак дафтарда қуйидаги босқичда чизамиз. Чизишда ритм ва симметрияга риоя қилинади.

1-босқич. Икки параллел чизик чизилиб уларнинг оралиги тенг бўлақларга бўлинади. Катак -квадратларга диагонал ўтказилади. Буларнинг ҳаммаси ингичка чизиклар асосида бажарилади.

2-босқич. Икки квадрат оралигига ярим айлана чизиб чиқилади.

3-босқич. ярим айлана шакллари пастки томонларга ҳам ишқом кўринишида чизилади.

4-босқич. Иккала баргнинг- пастки ва устки томонларидан қуртаклар чизилади. Қолган 9 нақш гуллариш шу каби босқичлар асосида чизиб олинг. Нақларни бир неча маротаба такроран нафис ва равон чизиб ўрганинг.

Таянч тушунчалар:

Симметрия, ассимметрия, як рафтор, ислимий шкуфта, ислимий бофта, меҳроб ислимий.

Саволлар:

1. Нақш элементларининг номларини айтинг.
2. Оддий нақш намуналарининг номланиши.
3. Баргли рафтор сўзининг маъноси нима?
4. Як рафтор сўзининг маъносини биласизми?

Рангшунослик ва унинг нақш композицияларида қўлланилиши.

Нақш - ўзбек халқ амалий безак санъатининг таркибий қисми бўлиб, рамзий маънолари, табиий шакл ва ранглар жозибаси билан гўзал.

Мўжаз безатилган буюмлардан тортиб катта-катта бино ва иншоатлар асосан ранг ва чизгилар жилосида нечоғлик нафис ва улугвор кўринади.

Биноларга нақш композициялари ишлашда, ранг тусларининг аҳамияти катта. Қадимда миллий бинолар тўқ яшил - ҳаво ранг гаммада ишланган.

Ранглар асосан нақшнинг нафис ва нозиклигини кўрсатиб беради. Нақш намуналарида юза ва шакл оралигига берилаётган ранглар сони қанчалик қўб бўлса, композиция янада чиройли ва гўзаллашиб боради.

Нақш намуналарини бўяшда асосан гармония, фактура ва контрастликка эътиборни қаратиш лозим бўлади.

Гармония - грекча сўздан олинган бўлиб, муносиблик, боғлиқ бўлиш, энг гўзал боғланиш деган маъноларни англатади.

Фактура - лотинча сўз бўлиб, нарсга ёки буюмнинг тузилиши, ишлов бериш демакдир.

Контраст – франсузча сўз бўлиб, кескин фарк фаркланиш маъносида кўлланилади. Нақшда ранглар контрастини замин ва гул элементларининг турланишида кузатиш мумкин.

Нақшнинг замини — фони учун ранг тайёрлашда унинг туси бир оз тўқроқ олинади. Сабаби, тўқ рангли заминда бошқа енгил, очик тусдаги ранглар янада тиник ва равшан, гўзал бўлиб кўринади. Нақшнинг шаклини ифодаловчи кўринишларни ажратиб бўяшда ўртача тўқликдаги ёки очроқ тусдаги ранглардан фойдаланилади. Нақшдаги "Бофта" каби боғловчи элементлар тўқ ранглар ёрдамида бўялса, гул, гунча, барг элементлари эса оч рангларда турланади.

Наккошликда ранглар нақш тузилиши ва услубларига хос равишда товланади. Шунингдек, нақш ишланадиган буюм ёки юзанинг мақсад-вазифалари, хажми, баландлиги ва композицион ечимлари алоҳида эътиборга олинади. Янги нақш композицияларини тузиш жараёнларида усталар (айниқса бино безаклари) масофани ранглаш ва пардозлаш боскичларини ҳам ҳисобга оладилар. Бу эса нақшдаги ранг тусларининг тенг тарқалиши - замин шакл ва гул элементларининг ораликларидан яхши кўринишига сабаб бўлади.

Албатта наккошлик санъатида оддий чизиклар моҳиятини ранг туслари очиб беради. Нақшларни бўяшда замин ва шакл ораликларига тўқ ранг, гул новда ва бошқа элементларига оч ранглар бериледи. Ранглаш боскичларида илиқ ва иссиқ ранглар аралаш кўлланилмайди. Аксинча, нақш намуналарининг умумий таркибига эътибор бериледи. Маълумки, илиқ ранглар таркибига: кизил, кирмизи, гулнор, сарик, зарғалдоқ ранглар киради. Бу каби ранглар иссиқ хаво, куйёш тафтини, совуқ рангларга эса салқинлик, сув, муз ҳолатини аңлатувчилар киради. Яшил ранглар илиқ-иссиқ ранглардир.

Бадий наккошликда куйидаги ранглар ва уларнинг тусларидан кенг кўламда фойдаланилади:

Зангори ранглар ва уларнинг туслари (оч зангори, заигори, тўқ зангори, оч хаво ранг, хаво ранг, тўқ хаво ранг, мовий кўк).

Сарик ранглар ва уларнинг туслари (оч сарик, сарик, тўқ сарик саргиш, лимонли сарик, кадмийли сарик, саргиш зарғалдоқ).

Қизил ранглар ва уларнинг туслари (оч кизил, кизил, тўқ кизил, оч ва тўқ кирмизи, кирмизи, алвон ранг, оч ва тўқ зарғалдоқ, зарғалдоқ ранглар ва бошқалар).

Яшил ранг ва уларнинг туслари (оч ва тўқ яшил, яшил, саргиш яшил, тўтёйи (тутаки), зайцови (чиройли ўткир ранг яшил), зумрад ранг, кўкиш яшил).

Бинафша ранг ва уларнинг туслари (оч ва тўқ бинафша, бинафша сиёҳ ранг, кўкиш бинафша кизгиш бинафша ва шу кабилар).

Жигар ранглар ва уларнинг туслари (оч ва тўқ жигар ранг, жигар ранг, кизгиш ва саргиш жигар ранг, корамтир жигар ранг ва бошқалар).

Кора ранг ва унинг тустари (оч ва тўқ кора, кора оч ва тўқ кўл ранг ва шу кабилар).

Юкорида кўрсатиб ўтилган ранглар ва уларнинг туслари кўпинча бадний нақш колоритини белгилашда катта ўринни эгаллайди. Шунга кўра ранг мухити бирор бир аниқ ранг туси колоритига бўйсундирилади. Масалан жигар ранг, хаво ранг, саргиш ёки кизгиш ранглар мухитида ишланган нақш компо-зициялари шулар жумласидандир.

Нақш ранг билан жозибалидир. Нақш элементларининг кўзга яққол ташланиши, нақш ва замин юзаларининг ҳамоханглиги ва ўзига хос рамзийликни кашф этувчи хусусиятларини, албатта ранг тусларисиз тасаввур этиш қийин.

Рангларнинг киши руҳиятига таъсири ўзига хосдир:

Яшил ранг - тинчлантиради.

Сарик ранг - тетиклаштиради.

Кизил ранг - кайфиятни кўтаради.

Тўқ хаво ранг - иштаха очади.

Заргалдоқ ранг - эътиборни тортади.

Яшил ранг - она табиат рамзи.

Қўқ ранг - мовий осмон.

Қизил ранг - ғалаба, шодлик.

Сарик ранг - мукаддаслик.

Қора ранг - мотам.

Сарик гул - айрилик.

Зангори – олий эътикод.

Оқ ранг - тозалик, бахт ва омад рамзи.

Нақшда ранг уйғунлигига эришиш катта санъатдир. Ранг уйғунлиги деб маълум бир юзадаги турли рангларнинг қайси томонлари биландир ўзаро мос келишига айтилади. Ранг уйғунлигини кўра билиш ва ярата олиш учун қайси рангни қандай ранг билан аралаштириш мумкин, уни қайсиниси билан аралаштириб бўлмаслигини, қайси ранглар ёнма-ён келса, ранг уйғунлиги пайдо бўлишини билиш керак. Ранглар уйғунлиги тўғри топилса, мавжуд барча рангларни қўллаш имконияти кескин ортади, -наққош ранглар ёрдамида мўжизалар яратади.

Нақшларни ранглаш боскичларида замин шакл, гул, новда, барг каби элементлар асосан битта ранг колоритига бўйсунган ҳолда турланади. Нақшни ранглаш боскичлари қуйидагича:

1. Нақшнинг заминини (тагини) ранглаш.

2. Нақшдаги шакл ораларини ранглаш.

3. Нақшнинг гуллари, барглари ва бандларига ранг бериш.

4. Нақшнинг шкуфта ва йул-чизикларини ранглаш.

5. Нақшга сиёҳ - қалам ва таргил бериш.

6. Нақшнинг оқ бандлари ва обисини тортиш

Нақшни бўяшдан олдин тайёр бўёқ оқ коғозга суртиб, еинаб кўрилади. Қориб тайёрланган ранг туси талабга жавоб берадиган бўлсагина, у билан керакли жойлар бўяб чиқилади. Бунда нақш намунасидаги мазкур ранг туси билан бўяладиган қисмларга етадиган миқдорда бўёқ тайёрлаб олинади. Агар бўёқ етмай қолса, кейинги тайёрланган бўёқ туси бошқача бўлиб

колиши мумкин. Натижада нақш намунасининг бир бутун, яхлит кўринишига путур етади. Нақшларга ранг беришда каламда чизилган чизикларни беркитиш, чала бўямасликка алоҳида эътибор бериш керак. Нақш ранглари бир-бири билан туташтирилган, ҳолда бўялмаса, сиёҳ - каламда берилган пардоз кўнгилдагидек чиқмайди. Натижада нақшнинг гўзаллиги ва чиройига путур етади.

Наққошлиқда композиция қонуниятларидан ташқари уни бўяшда қўлланиладиган бўёқ турлари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, ранг колорити, ҳамохангли ва шу кабилар муҳим аҳамиятга эга. Тайёр нақш намуналарини бўяшда бир рангнинг бир неча хил туслари қўлланилади. Бунда оқ бўёқ асосий ўринни эгаллайди. Акварель бўёқлари билан қоғозга ишланган нақшларни бўяётганда эса сув ранг тусини очлаштирувчи восита сифатида катта аҳамиятга эгадир. Наққошлиқда сув ва мойбўёқлардан кенг қўламда фойдаланилади. Бу эса ўз навбатида рангшунослик борасида ҳам керакли билим ва амалий малакаларга эга бўлишлари лозимлигини таъкид этади.

Нақшларни асосан гуаш ва акварель бўёқлари ёрдамида бўяш мақсадга мувофиқдир. Рангларнинг хилма-хил тусларини тайёрлашда гуашнинг оқ бўёғи етакчи вазифани ўтайди. Нақшни бўяш учун бўёқлар чинни ёки пластмасса идишчаларда тайёрланади. Айниқса, махсус чиқарилган колерларни бир бирига қориштиришда ёғоч куракчалардан фойдаланиш тавсия этилади. Бунда ҳар бир ранг туси учун алоҳида ёғоч куракча қўлланилади. Бу ўз навбатида бўёқларни ифлосланиб кетишдан сақлайди. Тайёрланган бўёқ жудаям суюқ бўлса, унда нақш юзаси бир текисда бўялмайди. Гуаш бўёғини қоғоз сатҳига қалин ва қуюқ суртиш мумкин эмас. Чунки қалин бўёқ қавати қуриганидан сўнг, ёрилиб кўчиб кетади.

Шуни эсда тутиш лозимки, айрим бўёқларни бир-бирлари билан аралаштиришда баъзи бир эҳтиёт чораларини кўриш лозим бўлади. Чунки, тўқ ранг тусига эга бўлган бўёқ таркибига бошқа ранг аралаштирилса унинг туси ҳам тўқлашади. Бу эса ўз навбатида ранг тусининг тиниклик даражасига таъсир этади. Айниқса, мой бўёқларида ишланган нақшларнинг туслари кейинчалик тўқлашиб, қорайиб кетишга мойил бўлади. Агарда нақшлар узок вақт сақлаш учун мўлжалланган бўлса уларни иложи борича очиқ ранг тусларида бўяш тавсия этилади. Умуман олганда нақш сиртига иложи борича қуёш нури тушмайдиган бўлиши лозим. Шунингдек, нам ҳаво ёки сув тегиши нақшнинг узок муддатга сақланиши учун жиддий тўсик бўлиши мумкин. Умуман олганда бадий наққошлиқда ана шу шароитларни ҳисобга олиш керак.

Таянч тушинчалар

Мўжаз, гармония, фактура, контраст, заргалдоқ, зайнови

Саволлар:

1. Контраст сўзи нимани англатади?
2. Ранглаш боскичларини айтинг.
3. Ранг уйғунлиги нима?
4. Наккошликда асосан қайси ранг туси ишлатилади?

Нақш копозициялари тузилишининг асосий қонуниятлари

Ижодкорлик инсоният онгининг мўжизасидир. У кишилар рухиятига таъсир этиб, маънавий оламини бойитади. Уста наққош бирон бир нақш композициясини яратар экан, албатта табиатдан илҳом олади ва ундаги мавжуд гўзалликни янада жозибалироқ акс эттиришга ҳаракат қилади.

Ҳалқ амалий безак санъатининг қайси бир тури бўлмасин унинг заминда нақш элементлари “Композиция” ётади. Мавжуд нақш элементларини маълум конун қондаларга амал қилинган ҳолда композиция тузишнинг ўзига хос усуллари бор. Оддий бодом ёки қалампир элементларидан наққошлик, ганчкорлик, ёғоч ўймакорлиги ва бошқа шу каби ҳалқ амалий санъати турларида ўзига хос нақш намуналарини яратиш мумкин .

Композиция – лотинча сўз бўлиб, жойлаштириш, қуриш, тузиш деган маънони англатади. Бунда танланган нақш намунасига кўра унинг элементлари қоғоз юзасида бир-бирига боғлиқ ҳолда жойлаштирилиб, яхлит композицияни ҳосил қилади.

Исталган мавзу мазмунига мос келадиган нақш композицияларини тузишда, аввал кўплаб ҳомаки ишлар, эскизлар ишланади ва улардан энг чиройли намуналар танлаб олинади. Нақш композицияларини тузишда элементлар ўрнини алмаштириш, қўшимча элементлар киритиш орқали унинг мазмуни янада бойитиш қабилар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Нақш мазмунини ифодалашда композициянинг асосий қонуниятларига риоя қилиш лозим. Булар композицияда бир бутунликни, элемент, шакл, рангларнинг такрорланиши ва улар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик композициянинг таркибий қисми бўлган ранг тусларининг маълум бир колоритга бўйсундуришдан иборат.

Композиция тузишда симметрия, ритм, марказ топиш стилизация, мувозанат каби қонуниятларга амал қилинади. Шунингдек, нақш намуналарини тузишда яна композициянинг қуйидаги асосий қонуниятларига риоя қилиш керак.

- чизиладиган нақш композициясини шакл, ўлчам ва тақсимларини мўлжалга олиш.

- композициянинг яқка ёки қўш банддан иборат бўлишлигини назарда тутган ҳолда таноб (ясовчи) элементи шаклларини жойлаштириш.

- композицияга новда, барг, гул, шобарг ва бошқа нақш элементларини киритиб мукамаллаштириш.
- нақш бандини бофта, шукуфта элементлари билан боглаб бойитиш.
- композициянинг асосий шакли (рамкасини) умумлаштириб ва шу нақшни номлаш.

Симметрик жойлашуви ва ранглар муттаносиблигини сақлаш улар мустақил нақш чизиш жараёнида унинг қисмлари ўртасидаги боғлиқлик. Нақш элементлари ва шаклларнинг ўқ чизигига нисбатан тенг равишда жойлашуви, ранг тусларинг бир – бирига мувоффиқ равишда нақш сиртига ёйилиши, турли гуллар, новдалар ва шу каби шаклларнинг узвий ритмик жиҳатдан боғланиши ва шу кабилардан иборатдир.

Талабаларнинг тажрибалари ва бадий ижодий қобилиятларини янада ўстириш мақсадида уларга кўпроқ мустақил бадий нақшлар чиздириш тавсия этилади. Мустақил нақш тузиш машғулотларидан олдин талабалар халқ усталари тамонидан бажарилган нақш намуналарини кузатиб, ўрганадилар у ёки бу нақш намуналаридаги ўхшаш ва фарқ қилувчи жиҳатлар, ўзгача тузилишдаги нақш элементларини излаб тобадилар ва керак бўлган тақдирда улардан намуналар кўчирадилар. Шунингдек улар музейлар, уйлар ва мамурий биноларни ички ва ташқи тамонларини безатишда қўлланилган нақш турлари билан ҳам танишиб борадилар ва намуналар кўчирадилар.

Нақш элементлари билан таништирув машғулотларидан табиат қўйнига чиқиб машғулотларда ўрганган назарий ҳамда амалий билим, малакалари асосида ўсимликлар, ҳайвонот дунёсини кузатадилар. Стилизациялаштириш орқали шаклларнинг бадий тасвирларини ҳосил қилиш билан бевосита шугилланадилар.

Талабаларга махсус кетма-кетлик асосида тузилган рангли ёки ок-қора фотосуратлардан фойдаланиш орқали тушинчалар бериш ҳам яхши натижа беради.

Мустақил нақш композицияларини тузиш орқали табиат гўзаллигини чуқурроқ хис этиб, бадий дидларини ривожлантириб борадилар. Уларга симметрия ва ассиметрия, ритм каби қоидалар ҳақида тушунчалар бериб борилади ва улар амалий ишлар жараёнида янада мустаҳкамланади.

Симметрия-тенглик деган маънони англатади. Элементларининг бир ўқ чизик маркази атрофида бир хил ўлчамда жойлашиб, бир бутун ва тугал кўринишида бўлишини таъминлайди. Наққошлиқда элементларининг бўлақлари “Раппорт”, ва бўлиниш жойларини “Таксим” дейилади.

Ўйл ичига чизилган хошия нақшлари симметрик раппорт тарзида даврий (яъни ритмик) такрорланиб келади. Бадий наққошлиқда эса ритм нақш элементларининг маълум тартиб ва оралиғда узлуксиз такрорланиб келишини билдиради.

Ассиметрия қонуни эса симметриянинг айнан тескараси бўлиб, композициянинг мувозанат қонунига амал қилинмай нақш элементларидаги динамик ҳаракатни ифода қилади. Бунда нақш элементлари ўқ чизиги ва марказ каби шартли белгиларига риоя қилинмаган ҳолда жойлаштирилади.

Асимметрик нақшлар кўпроқ наво қалам, васса, токча, мавзули паннолардан: мажнунтол, анор гули, гулдаста композицияларида учрайди. Мустақил ижод орқали талабалар янги нақш намуналарини яратар эканлар, ранглар жозибаси ва ёрқинлигини ҳам алоҳида ҳис эта бошлайдилар. Чунки ранглар асосан нақшнинг нафис ва нозиклигини кўрсатиб беради. Нақш намуналарида юза ва шакл оралигига берилётган ранглар сони канчалик кўб бўлса, композиция янада чиройли ва гўзаллашиб боради.

Таянч тушунчалар.

Композиция, эскиз, симметрия, ритм, ассиметрия, раппорт

Саволлар.

1. Композиция сўзи нимани англатади?
2. Мустақил нақш тузишда қандай қонун-қоидага амал қилиш керак?
3. Симметрик жойлашув ва ранглар муттаносиблиги деганда нимани тушинасиз?
4. Симметрия ва ассиметрия деб нимага айтилади ?

Турли геометрик шаклларга нақш композицияларини чизиш.

Геометрик нақш композициялари ўзбек халқ амалий безак санъатида қадимдан қўлланилиб келинди. Тарихий обидалармизнинг аксари безаклари ажойиб гирих, нақшлари ширфт билан безатилган Накқошлик, ганч ва ёғоч ўймакорлигига оид безак намуналарида гирих, нақшларининг оддий, мураккаб, занжира панжара каби турларини учратиш мумкин.

Гирих композицияларини тузиш мураккаб ижод маҳсули бўлиб, у кишидан геометрия, чизмачилик ҳисоб китоб фанларни мукамал билишликни талаб этади. Гирих чизиш мураккаб бўлганлиги сабабли уни ҳамма усталар ҳам чиза олмаганлар.

Гирих композицияларини чизишнинг ҳам ўз қонун-қоидалари бор. Гирих композицияларини қадимда усталар турли қабарик сиртлари ҳам осонгина қўллай олганлар.

Геометрик нақшларни ечимлари ва уларнинг янги нусхаларини тузиш усуллари қадимда ёзма адабиётларда кам ёритилган. Аниқроғи гирих наққошларини тузиш мураккаблиги сабабли нусхалар орқали ўтиб келаверган.

Гирих нақшларни тузувчи усталарни гирихко, катта усталар деб аташган. Атоқли халқ усталаридан уста Ширин Муродов, Тошпўлат Арислонқулов, Абдулла Болтаевлар ўз ижодий изланшлари натижасида

геометрик накшларининг кўпдан-кўп нусхаларини яратганлар. Айниқса, академик уста Ширин Муродов янги гириҳ композицияларини осонликча тузиб, ўз ўрнида усталик билан қўллай олган.

Гириҳ накшларини тузиш исломий ниқш композицияларини тузишдан анча фарқ қилади. Гулли гириҳ мураккаб деб аталувчи накш тури. Гулли гириҳ ислимий ва геометрик накш элементларининг ўзаро саватсимон аралаш тўкилишидан иборат.

Одатда геометрик накшларни тузилгач, шакл юзаларини ислимий накш композициялари билан тўйдирилса аралаш-мураккаб деб аталувчи накш композициялари ҳосил бўлади.

Мураккаб накшларда шакл ясовчи йўл чизиклари накшнинг асосини ташкил этиб, ислимий элементлар эса шакл ораларини тўлдиради.

Гириҳ – форсча чигал, тугун деган маънони англатиб, тўғри чизикларнинг ўзаро кесишуви натижасидаги геометрик шаклларни ҳосил қалади. Гириҳлар маълум туртиб ва қодалар, ҳисоб хандаса ва чизмачилик фанларига асосан чизилади.

Геометрик накшларнинг якка, қўш ва бир неча йўлли кўринишлари мавжуд бўлиб, шакл бўлаклари симметрик жойлашуви тақсим-(раппорт)ларга эга.

Гириҳ накши композицияларини тузишдан уч, тўрт, бешт, олти ва шу каби кўпбурчакли геометрик шакллар ҳамда тенг ёнли учбурчаклар, ромб, трапеция, тенг томонли учбурчак ва бошқа геометрик шакллар ҳосил бўлади.

Геометрик накш элементларини ўзаро туташувларидан ҳосил бўлган элементларни композицион жойлаштириш орқали исталганча янги гириҳлар тузилади. геометрик накшларни ҳам ислимий накшлар сингари маълум бўлак-тақсимлар ёрдамида чизиб кўпайтирилади. Гириҳ накш элементларини куйидагича композициялаш асосида тузиш мумкин:

1. Учбурчакларни ўзаро комбинациялаш.
2. Тўртбурчакларни ўзаро композициялаш.
3. Мунтазам кўпбурчакларни ўзаро комбинациялаш.
4. Эгри чизикларни ўзаро комбинациялаш.

Гириҳни шакл кирраларига, рахларига қараб номланади. Агар гириҳ накши беш киррали юлдуздан иборат бўлса, беш рахли, олти ёки саккиз киррали шаклларга эга бўлса – олти, саккиз рахли гириҳлар деб номланади.

Геометрик накшларнинг ечимларини топиш ва янги усулларини яратиш ишлари тинимсиз давом этиб келмоқда.

Гириҳ композициялари панжара – тўсик деган маънони ҳам англатади. Гириҳ композициясини наққошликдаги сингари ганч ва ёғоч ўй макорлиги хунарларида ҳам ўзига хос равшда ишланади.

Қадимда ойна тўсиклари, хоналарнинг хавосини ўзгартиришга мўлжалланган эшиклар тепасидаги туйнуқлар (тобадонлар) ганч ва ёғоч киш кўнлари панжарали тўсик, юзаларига шаффоф коғозлари ёпиштирилган Ёғоч ўймакорликда панжара тўсиклари асосан миҳ ва елим ишлатилмай пишиқ ва пухта бажарилган. Панжара шаклидаги содда нириҳлар тўр катакларидан иборат. Чизиклари ёрдамида осон чизилади. Панжара шаклидаги гириҳларнинг беҳисоб турлари мавжуддир. Панжара гириҳлари якка банд

чизиклар ёрдамида чизилиб, шу чизиклар бўйича қўш бандли кўринишлари ҳосил қилинади. Бунда, гириҳ нақшларнинг чизик йўллари йўнги ва чап томонларига параллел чизиклар чизилади. Сўнгра, якка бандли ўртадаги ёрдамчи чизиклар ўчириб ташланад. Гириҳ шаклларини кўп бандли кўринишларда чизишда уларнинг ички ёки ташқи томонларига чизиб ишилган чизиклар нақшнинг боғланиши ва мувозанатини бузади.

Таянч тушинчалар.

Гириҳ, панжара, тобадон, раҳ, чигал, занжира.

Саволлар.

1. Гириҳ сўзи нимани англатади?
2. Хандасавий нақш деб нимага айтилади.
3. Мураккаб нақши қандай нақш?
4. Тобадон сўзининг маъносини биласизми?
5. Раҳ деб нимага айтилади?

Якка ва қўш бандли нақш композицияларини тузиш

Нақш композицияларини якка ва қўш бандли новда элементлари иштирокида тузилади. Янги нақш тузишда композициянинг дастлабки хонаки намунаси ишланади ва у "нақш чизгилари" деб аталади. Бу чизгилар композициянинг рангсиз ва пардозсиз ишланган эскизидир.

Композициянинг мазмунан бой ва чиройли тузилиши, нақшнинг асосий шакл чегараси, рамкасига боғлиқ. Композиция тузишда дастлабки ўлчам аниқланганч нақшнинг асосий рамкаси олинади. Нақш рамкаларини тузишда элементлар кўринишни йўл айлана, чорси ва хоказо шаклларнинг ичига жойлаштирилади. Масалан, меҳроб, лола, патнус, ишком, айлана меҳроб элементларини олсак. Бу оддий нақш элементларини босқичма-босқич йўл, тўртбурчак ва айлана каби шакллар ичига жойлаштириб, композицияларни қуйдагича номлашимиз мумкин:

меҳроб кўринишидаги шакллар - "меҳроб хошния", "меҳроб патнус", "меҳроб айлана"

лола кўринишидаги шакллар - "лола хошния", "лола патнус", "лола айлана"

патнус кўринишидаги шакллар - "патнус хошния", "оддий патнус", "патнус айлана"

ишком кўринишидаги шакллар - "ишком хошния", "ишком патнус", "айлана ишком"

"айлана" меҳроб кўринишидаги шакллар - "айлана меҳроб хошия", "айлана меҳроб патнус", "айлана меҳроб допра" пақш композициялари ва бошқалар(расм).

Юкорида айтиб ўтганимиздек, нақшларни — шакл ясовчи элементларнинг номлари билан аташ мумкин. Масалан, "меҳроб лола - кўриниши ифодаланган йўл ичидаги нақш шакли одатда "хошия нақшлар" деб аталганлиги сабабли "меҳроб хошия" деб номланади. Тўртбурчак шаклидаги нақшлар патнусга ўхшаш бўлганлиги сабабли "меҳроб патнус" шаклидаги нақш композицияни ташкил этади ва шундай номланади. Айлана -- гардиш шаклидаги нақш композицияси эса "айлана меҳроб" нақши дея аталади.

Мустақил нақш композицияларини тузишда мавжуд меҳроб кўринишидаги элементларни йўл, тўртбурчак ва айлана шакллари ичида жойлаштириш машқ қилиб кўрилади. Нақш намунасини яқка ва кўш бандлар ёрдамида чизиш мумкин. Меҳроб кўринишидаги шаклларга эса новда харакатини киритиш орқали янги нақш композициясини ҳосил қилишда лола гули элементларидан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бунда ўзгача кўринишдаги нақш нусхалари ҳосил бўлади. Навбатдаги чизиладиган нақш элементлари "куртак" бўлиб, тўлдирувчи вазифасини ўтайди. Шунга кўра қуйдаги кўрсатилган нақш намуналари тўрт босқичда, тўртта нақш элементи асосида тузилган бўлиб, "лолалар меҳроб хошия", "лолалар меҳроб патнус" "лолалар меҳроб айлана" нақшлари деб аталади.

Талабалар тушунчаларини бойитишда махсус нашр этилган наққошликка оид китоблар, нақш тўпламларидан ташқари композиция тузиш босқичлари кўрсатилган суратлар ёки махсус мосламалар катта аҳамиятга эга. Қуйдаги суратларда ана шундай мосламаларнинг намуналари берилган . Бу мосламалар ёрдамида талабалар тайёр нақш композицияларини қандай қилиб янги йўлсимон хошия, квадрат, доира, беш, олти, ўн икки қирралар нақш композицияларига айлантириш мумкинлигини қисқа вақт ичида тушуниб олишлари мумкин. Бунинг учун мослама кўрсатилган шаклда тайёрлаб олинади ва нақш намуналари устига шундай жойлаштириладики, бунда талабалар у ёки бу нақш композициясини дарҳол ҳосил бўлганлигини курадилар. Натижада, ўзларига ёққан нақш намуналаридан керакли композицияларни ҳосил қилишда ана шу мосламалардан ўринли фойдаланишни ўрганадилар. Агарда кўрғазмалар кулол ва нақш намуналари катта ўлчамларда бўлса, улардан ўринли фойдаланиш мумкин бўлади. Бунда катта ўлчамдаги нақш намунаси доска юзага маҳкамлаб қўйилади ва унинг сиртига расмда кўрсатилган шакллардан биронтаси магнит ёрдамида ўрнатилади. Натижада ўқувчилар доира, квадрат ёки шу каби шаклга эга бўлган нақш композицияларини кўрадилар.

Исталган нақш элементлари асосида сиз ҳам шундай нақш композицияларини тузишни ва чизишни машқ қилинг. Берилган намуналар таркибидаги нақш элементларини бошқаси билан алмаштириб, ўзгача нақш тузиб кўринг. Бунда қандай ўзгаришлар рўй беради? Яна қайси нақш композициясига ўзгартиришлар киритиш мумкин? Фикран нақш композицияси

таркибига киритилган ўзгартиришларни кўз олдингизда гавдалантиринг. Бу ўз навбатида бўлажак нақш композициясини коғозга тўғри жойлаштириш ҳамда ранг тусларини танлашда катта аҳамиятга эга бўлади.

Расмда кўрсатилган икки, уч хил нақш элементларини танланг, улардан мустақил равишда йўлсимон, тўғри тўртбурчак ва доира шаклидаги нақш композицияларини тузишни машқ қилинг.

Таянч тушунчалари.

Хошия, эскиз, меҳроб, гардиш, магнит.

Саволлар:

1. Нақш чизгилари деб нимага айтилади?
2. Меҳроб хошия атамаси нимани англатади?
3. Ранг тусларини қандай талланади?
4. Шакл ясовчи элемент деганда нимани тушунаси.

Халқ усталари ижодидан нусха кўчириш. “Намоён” нақши

Мустақил нақш композицияларини тузишда халқ усталари ижодидан нусха кўчириш уларни тузилиши, рангланиши, пардоз ва композициянинг қайси наққошлик мактабига хос эканлигини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Нақш композицияларидан нусха кўчиришда намунанинг айнан ўзини ёки керакли катталиқдаги кўринишини хитой коғозига чизиб олинади ва ундан нақш ахтасини тайёрланади. Халқ усталари ижодига оид нақш нусхаларини айнан ўзини ишлангач композиция кўринишини бошқа ҳолатларини тасаввур этиб янги шакл, мазмун ва ранг колоритига хос намуналарни яратиш мумкин. Бунда талабаларнинг ижодкорлик қобилиятлари муҳимдир.

Халқ усталари ижод қилиб келаётган нақш композицияларининг бир неча турлари ва уларнинг ўзига хос номлари бор. Нақш композицияларининг руга, чорси, айлана, меҳроб, турунж, давра турунж, гирих, мураккаб каби турларидан бири намоён нақишидир.

Ўз нақш мактаби аънанларини давом эттириб ижод қилаётган халқ усталари, безакли намоён нақш композицияларини ўзгача нафосат билан ишлайдилар.

Намоён – сўзи форсча кўриниш, тугалланган деган маънони билдиради. Номоён композицияларида юқорига ўсаётган ўсимликлар дунёсининг гўзал тасвирлари акс эттирилади. Намоён композициялари тасвирида кўза ёки гул тувалда барх уриб ўсаётган гуллар, мажнунтол, анор, узум каби стиллаштирилган ўсимликларнинг элементлари диққатга сазовар.

Миллий биноларнинг меҳмонхона ва айвонларга ислимий намоён композициялари ҳамда геометрик – аралаш нақшлар ишланади. Ислимий ва

геометрик нақш композициялари якка ва қўш банд новдалар иштирокида тузилади. Намоён нақш композицияларининг нушаларини куйидаги тартибда чизилади:

- композициянинг юза ўлчамлари олинади.

- маълум ўлчамнинг тенг ярим қисмига композициянинг асосий шакли чизилади.

- композициянинг таноб элементи чизилади

- композициянинг гул, новда, барг, бофта, шобарг ва бошқа нақш элементлари нусха шакллари чизилади.

Намоён ҳеч қаерга улаиб чизилмайдиган мустақил нақш композициясидир. У мураккаб нақшлар турига киради. Намоён атрофига чизилувчи хошия нақшлари композицияни янада бадий ва гўзал кўринишини таъминлайди. Намоён ўсимликсимон нақш композициясини акс эттирса, унда таноб асосий новда ва гул элементлари тўлдирувчи родини ўйнайди. Мураккаб геометрик усулда тузилган намоён композициялари эса грех тўрлари шакл ясовчи ислимий элементлар тўлдирувчи вазифасини ўтайди. Намоён нақшларини симметрик ва ассиметрик кўринишларда чизиш мумкин.

Хар бир наққошлик мактабининг намоён композициялари ўзининг услубий йўналишларига эга Хоразм намоён композицияларида ўсимликсимон новда тузилишлари пружинасимон гул ва барг элементларисиз маълум бир тартибда харакатланади. Тошкент услубида намоён композициялари ўзига ҳос ислимий элементлар зичлигида чизилади. Фаргона усулидаги намоён композициялари лолагул, шабаки, серафтор аноргул, бодомча, мажнунтол атамаларида кўплаб учрайди.

Таянч тушунчалар

Рута, чорси, давра турунж, шарафа, лаъли, панно, симметрик, ассиметрик.

Саволлар:

1. Намоён нақши турларининг номланишини биласизми?
2. Якка ва қўш банд деганда нимани тушунасиз?
3. Ислимий, хандасий ва рамзий иборалар маъносини биласизми?
4. Симметрик нақшлар деганда нимани тушинасиз?
5. Ассиметрик нақшлар нима?

Уй – рўзгор буюмларига нақш композицияси тузиш

Уй – рўзгор буюмларига нақш безакларини бериш қадимдан ривожланган. Уй – рўзгор буюмлари асосан ёғочдан ясалган бўлиб, уларга

накш ишлаш технологияси унча мураккаб эмас. Безакланувчи ҳар бир буюмнинг ўз безатилиш усуллари, ишлов беришдаги ўзига хос тартиблари бор. Буюмларни накшлаш жараёнида бир неча амалий босқичлар бажарилади, буюмни жилвирлаш, юза сиртларига гурунд бериш, накш композициясини тушуриш, ранглаш, пардозлаш ва лаклаш.

Уй – рўзгор асосан қайин, қора қайин, қарағай, нок, ёнгоқ ва бошқа ёғоч турларидан ясалади. Ёғоч буюмларини ясаётганда уларни чиройли шакли, фойдаланишдаги қулайликларини ҳисобга олинади. Уй – рўзгор буюмларининг турлари жуда кўп бўлиб улардан сабзи тахта, қошиқлар, лаган, кутича, туздон, нон идиши, хон тахта, курси ва бошқа совгабоб буюмлари қиради.

Халқ усталари безаган уй – рўзгор буюмлари турли музей ва кўргазма залларида намойиш этилиб, кишиларга эстетик завқ бағишлаб келмоқда ва кундалик ҳаётимизда ҳам ишлатилмоқда.

Уй - рўзгор буюмларини накшлаш жараёнининг энг мураккаб босқичларидан бири буюм композициясини тузишдир. Турли уй рўзгор буюмларига накш композицияларини тузиш айрим назарий ва амалий тушунчалар, иш тажрибалари ҳосил бўлганидан сўнг мустақил топширик сифатида берилиши мумкин.

Мустақил накш композицияларини тузишда буюм ёки юза сиртини унинг ўзига хос ўлчамларини аниқлаб, накш композициясини ҳаёлан танлаб олинади. Тасаввурга келган бу накш элементлари ўзлартирилиб олинган ёки илгари кузатилган накш бўлақларидан бўлиши ҳам мумкин. Композиция тузишда иш тажриба, тусаввур фикр юритиш қанчалик яхши ривожланган бўлса, шунчалик гўзал накш композицияларини тузиш мумкин.

Накш композициялари 1, 2, 3, 4, ва ҳақозо бўлақлар асосида тузилиб, унинг нусҳаси маҳсус усулда керакли жойларга кўчириб туширилади. Бу усулдан фойдаланиш узок вақтлар давомида наққошлар меҳнатини енгиллаштириб келган.

Композиция тузишда дастлаб тўртдан бир бўлақ юзага накш шаклини ўйлаб чизамиз. Бу дастлабки рамка шаклимиз якка, кўш ва бир неча банд кўринишдан иборат бўлиши мумкин. Патнус кўринишидаги шаклга бофта гажак элементини улаймиз. Навбатдаги босқич якка ёки кўш бандли таноб ясовчисини топишдир. Таноб шакли меҳроб ва юрак шаклидан иборат бўлиши ҳам мумкин. Машқлар давомида чизиклар ҳаракатининг раволигига, шакл чизикларининг қийшиқ ёки аниқ ҳолатида чизилмаслигига этибор берилади.

Якка банд йўлидан иборат таноб айриси шуқуфта элементи бўлганлиги. Энди юза бўшлиқларига гул, новда, барг ва бошқа элементларни бир бирига боғлаган ҳолда жойлаштириш режалаштирилади. Новда шаклар бўйича ҳаракатлантирилиб чизиб борилади. Композиция таркибидаги новданинг чизилиши гул ва бошқа накш элементларининг бир бирлари билан яхлит, узвий боғланиб кетишни таъминлайди. Накш намунасига новда, гул ва барг элементларини жойлаштириш, яни улаш натижасида композиция мазмуни тугал ечимини топади. Мавжуд накш композицияси

паднус кўринишдаги нақшлар турига хос бўлганлиги сабабли “паднус ислими” деб аталади .

Композициянинг режасини тузиш ва чизиш жараёнида шакл ва замин бўйича таркалувчи ранглар ва элементларнинг ўзаро муттаносиб ҳисобга олиниши шарт. Бунинг учун дастлаб нақш композициясининг коралама нусхаси чизиб олинади. Сўнг, анна шу коралама асосида ҳар бир элементга алоҳида ишлов берилган ҳолда унинг нусхаси керакли жойларга кўчирилади ва яхлит нақш тузилади .

Нақш композицияларини тузишда халк амалий санъатининг бой маданий меросидан моҳирона фойдаланиш керак. Тузилаётган нақш композицияларида рангларнинг очиклиги, ёрқинлиги ва уйғунлиги, катта кичик юзаларни тўғри тақсимланиши нақшнинг янада чиройлилашувни таъминлайди. Композиция чизиш жараёнида элементларнинг ўзаро муттаносиб жойлашуви, банд элементларини чиройли ва раvon чизиш, элементлар жойлашувида узок яқиндан кўринишини яхши таъминлаш керак.

Таянч тушунчалар

Режа, қолиб, ислими, муттаносиб, сирт, нусха, ғажак

Саволлар

1. Нақш композициясини тузишда юза сиртини нимасига этибот берилади?
2. Нақш нусхаси нимадан ташкил топади?
3. Патнус ислими нимани англатади?
4. Нақш композицияси тузилишининг босқичларини айтинг?
5. Нақш нусхалари қандай кўпайтирилади?

Буюм учун шакл чизиш

Наққошлик санъатида буюм юзаларига мос нақш композициялари тузиш уларни чиройли ва нафис қилиб безаклашда албатта ясалувчи буюмни шакл чизиклари чизиб топилади. Бундай шакл чизиклари асосида буюмлар ясалади ва нақшланади. Буюм шакл чизиклари эскиз, шунчаки коралама чизикларнинг бир неча кўриниши акс эттириб, улардан энг чиройлиси топилгач унга буюмнинг ҳақиқий ўлчами қўйлади ва шу катталиқда читузилувчи нақш композициясинини нусхаларини яратилади.

Нақшланадиган буюмнинг шакли ўзига хослиги билан ажратиб туради. Бунда буюмнинг ясалиши, ката кичиклиги, вазифаси ва умумий кўриниши

инобатга олинади. Нақш композициясини тузишда буюм ёки нақш нухасини шакл чизигига мос равишда намуна чизилади. Нақш намунасининг асосий таноб ва йўл чизиглари умумий шакл чизигига мослаштирилади. Буюм ёки нақш композициясиларининг шакл чизикларини излаш жараёнида турли нақш элементларининг куринишларини акс эттириш мумкин. Улар:

- Мадохил (лола) шакллари.
- Калампир нухса шакллари
- Турунж (лимон кўринишини эслатувчи) шакллар
- Гардиш шакллари
- Занжира шакллари
- Ойгул ва арқон шакллари

Нақш композициянинг буюмга тушириб ишлангач бу шакл чизиклари композициянинг чегарасини, тугалланганлигини англатиши боис уларнинг устидан якунловчи пардоз усулида оби чизиклари тортилади.

Таянч тушунчалар:

Эскиз, таноб, мадохил, занжира

Саволлар:

1. Коралама, эскиз сўзи нимани англатади?
2. Шакл чизиклари қайси нақш элементларининг кўринишини акс эттиришини айтишинг .
3. Шакл чизикларини ўзига хос хусусиятларини айтинг.

Буюм яшаш ва буюмни нақшлашга тайёрлаш

Халқ усталари кўлида безак ва жилоланиб келаётган ёғоч буюмларининг турлари хилма-хилдир. Улар: кўп киррали хонтахта, курслари, кутича, ваза, карниз, лавх, кирма усулида ясалган кабарик сиртли буюмлар ва ошхона жихозлари ва хакозо.

Ёғоч буюмларини яшаш ҳамда уларни нақшлаш учун қуйидаги асбоб ускуналар ва материаллар керак бўлади: арра, ранда, лобзик, елим, мих, болга, жилвиз коғоз, бўр, писта кўмир, хитой коғози, алиф, олтин ва кумуш куқунли бўёқлар, лок, мўйкаламлар, идишалар ва бошқалар.

Нақш ишлашга ҳар қандай ёғоч ҳам ярайвермайди. Ёғоч турлари ва уларнинг хусусиятлари ўзига хос. Нақш ишлаш учун ясаладиган буюм

ёгочларни қайин, кора қайин, терак, қарагай, нок, ёнгоқ, ДСП ва бошқа ёгочлар танланади.

Ёғоч буюмларини ясашда аввал буюм шакли чизиб топилади. Аниқ ўлчамлар кўйилгач, шакл ёғоч юзасига чизиб чиқилади. Шакл чизигини оралаб майда ёки лобзик арра ёрдамида аррланади. Хосил бўлган буюм бўлакчалари елим ва мих билан қотирилади. Ёғоч юзасига механик ишлов берилгандан сўнг унга алиф мойни ёки дурадгорлик елими сурилади. Елим қуигач буюм юзасига дастлабки ишлов берилади. Юза текст бўлиши учун уни шпаклёвка қилинади.

Шпаклёвка тайёрлаш: шпаклёвка тайёрлаш учун қуйидаги материаллар зарур: дурадгорлик елими, майдаланган бўр(мел), алиф, турли рақамдаги жилвир қозғалар ва уч хил белча(шпател). Дурадгорлик елими майдаланилади челақчага солиниб сувда эритилади(бир кг елимга 3 литр сув хисобда элакдан ўтказилан бўрни тайёр елимга қўшилиб таёқча билан аралаштирилади ва 1 кг елим хисобига 0,3 литр алиф мойни солинади). Алиф мойни тезда сингиб кетиши учун устидан озгина бўр сепиб яхшилаб араштирилади. Шпаклёвка тайёр бўлганини билиш учун белчада олиб кўрилади. Агар қоришма белчадан оқиб кетмаса демак шпаклёвка тайёр бўлган бўлади. Шпаклёвка 3 хил белча катта, ўрта ва кичик белчалар ёрдамида ёғоч юзасига бир текст сурилади. Ёғочнинг уланган ерлари чоклари бўлса бу жойларга икки мартадан шпаклёвка суртиб чиқилади. Шпаклёвка қуригандан сўнг майди донали жилвир қозғал билан буюм сатҳи силликланади. Сўнгра юза бўёқ билан бўялади яъни, грунд берилади. Буюм юзасини грунтовка қилишда ўрик елимини дурадгорлик елими ёки ПВА клейига тилла ёки қумуш ҳал қуқуни солиниб қорилди ва буюм сирти шу бўёқ билан бўялади юза сиртига ахта ва хоқа ёрдамида нақш нусхаси туширилиб ишланади.

Таянч тушунчалар:

Лобзик, жилвир, кирма усули, ҳал, грунд

Саволлар:

1. Ёғоч буюмларини ясаш учун керакли асбоб – ускуналарини айтинг?
2. Шпаклёвка қориш тартибини айтинг?

Буюм учун ахта тайёрлаш ва нақш элементларига ранг бериш.

Нақш композицияларини девор шифт ёки бирон бир буюм юзаларига тушириш учун нақшнинг ахтасини тайёрлаб олинади. Ахта-нақш композициясини шаффоф (калька) коғозга чизиб, чизик йўлари игна билан тешилиб, буюм ёки бирор сиртга тушириш учун тайёрланган андоза. Хоразм усталари ахтани улги деб атайдилар. Қадимда усталар нақш композицияларини тугридан-тугри чизиб, бўяб кетаверганлар, кейинчалик ахта орқали тасвирни тушириб ишлаш тез ва қулай бўлиши сабабли ундан фойдаланиб келганлар. Халқ усталари нақш композициялари туширилган ахталарни йиллар давомида сақлаб келганлар. Улар ҳоҳлаган вақтларда бу ахталардан ижодий фойдаланганлар.

Ахтани тайёрлашда илк бор нақш ишланадиган юзага мўлжаллаб юпка шаффоф коғоз олинади. Нақш композициясига мослаб симметрия бўйича шаффоф коғозни иккига, тўртга ва хоқозаларга бўлинади. Букламани бир қисмига нақш чизилади. Нақш чизилган шаффоф коғозни юмшоқ ёстикча устига қўйиб нақш чизиклар устидан игна билан тешиб чиқилади. Нақшни тешишда игна оралги иложи борича яқин тешилади. Агар нақш майда бўлса игна оралгидаги масофаси шунча яқин бўлади. Нақш нусхасини тешиб бўлгандан кейин шаффоф коғоз ёйиб юборилади, натижада яхлит нақшли ахта ҳосил бўлади. Тайёр бўлган ахтани иш юзасига қўйиб устидан ҳокани босиб юргизиб чиқилади. Натижада тайёр нақш нусхаси иш юзасига қўчирилади.

Бизга маълум бўлдики, нақш нусхасини иш юзасига ахта орқали ҳоқа ёрдамида туширилади. Хўш ҳоқа қандай тайёрланади? Юпка суруп латта ёки икки, уч қават доқага майдаланган писта кўмир кукуни, синька, бўр ёки белил парошоги солинади ва халтача холида тугилади. Тайёр халтачани ахта коғози устидан енгил суртиб юргизилади. Махсус ахта коғози тешиқларидан ўтган кукун заррачалари иш юзасида керакли нақш нусхасини ҳосил қилади.

Нақш композицияларини бўяшда 1 дан 10 гача рақамли мўйкаламлардан фойдаланилади. Сиёҳ-калам учун 1, 2, 3 рақам ишлатилади. Банд ва маргулаларни ранглаш учун 4, 5 рақамли мўйкалам турлари, барг, гул, кичик юза ва обиларни тортиш учун 6, 7 рақамли оби мўйкаламлари, ката барг банд ва заминларини бўяш учун 8, 9, 10 рақамли мола мўйкаламлари ишлатилади.

Наққошлиқда ишлатиладиган бўёқ турлари қуйидагилардан иборат: курук бўёқ, гуашь, акварель, эмульсия бўёқ, минерал бўёқ, мойбўёқ, темпера бўёқлар.

Нақш композицияларини бўяшда асосан гуашь бўёгидан фойдаланилади.

Ҳар бир наққошлик мактабларининг ўзига хос ранг колоритлари мавжуд. Хоразм наққошлари хаворанг, Қўқон усталари кизил-зангори, Тошкент наққошлари эса тутиёйи ва оч жигар ранг тусларида ижод қилдилар. Нақшларни бўяшда замин ва шакл ораларига тук ранг, гул, новда ва бошқа элементларга оч ранглар берилади. Ранглаш боскичларида илик ва иссиқ ранглар аралаш қўлланилмайди. Аксинча нақш композицияларининг умумий талқнига эътибор берилади. Масалан: нақш яшил мухитга эга бўлса, барча ранглар яшилга, зангори бўлса, зангорига, жигар ранг бўлса, жигар ранг колоритига бўйсиндирилади.

Нақш замини яъни ранги учун ранг туслари бир оз тўқроқ олинади. Чунки тўқ рангли заминда нақш элементлари оч рангларда берилса аниқ ва ранавшан кўринади. Нақшнинг кичик шакилларига ўртача ранг тусидаги бўёқлар берилгани маъқул. Нақшдаги бофта элементлари ўта тўқ ва гул, барг элементлари ўта оч равишда рангланади.

Таянч тушунчалари:

Улги, хоқа, замин, сиёҳ-калам, мола калам, шаффоф.

Саволлар:

- 1. Ахта қандай тайёрланади?
- 2. Нақшларни бўяшда қандай бўёқ турларидан фойдаланилади?
- 3. Нақшларни ранглаш тартибини айтинг.
- 4. Наққошлик мактабларига хос ранг турлари қандай?

Нақш композицияларини пардозлаш ва локлаш

Нақш композицияларига энг сўнги чирой берувчи боскичларидан бири уларга пардоз бериш ва локлашдир. Нақшларга пардоз бериш асосан:

1. Нақшга сиёҳ – калам ва таргил бериш.

2. Нақшнинг оқ бандларини ва обисини тортиш ва локлашдан иборат.

Нақшларни бўяш ва уларга пардоз беришда бўрсик, сувсар, олмахон каби хайвонларнинг юнгидан тайёрланган майин мўйқаламлар ишлатилади. Майда кил-каламларни учи ингичкалиги сабабли нақшдаги нозик жойларни ишлашда қулайлик тугдиради. Наққош усталар зарурат туғилса йирикрок мўйқаламларни иплар билан бўлиб боғлаган холда кичиклаштириб ишлатадилар.

Мўйқалам турлари:

Мўйқалам - нақшларнинг заминларини, шакл юзаларини, гул, новдаэлементларини бўяшда ишлатилади (9,10-номерли).

Обикалам — наққошликда оби тортиш. нақш йўллариға сув тортиш деган маънони англатади. Оби мўйқалам якка бандли таноб чизикларини ок бўёк билан чизишда ва майда гул шаклларини ранглашда ишлатилади.

Пардозқалам — гул қалам, тарғил қалам, майда қиллик мўйқалам бўлиб, гул новда, барг ва бошқа шаклларни нозик чизиклар билан чизиб, тарғил беришда ишлатилади. (1,2-номерли)

Чакма қалам - нақшлардаги чегара мазмунидаги бўялган қора чизиклар устиға қўйилувчи тўрткўз чакма томчиларини беришда ишлатилади. Чакма қаламни чўпдан, учи гугурт чўпидан ингичкароқ йўниб ясалади. Тўрткўз чакма томчиларини учи тўмтоқроқ майда мўйқаламлар ёрдамида қўйса ҳам булади. Мўйқаламларнинг яхши сакланиши учун уларни ишлатиб бўлингач яхшилаб ювилиб қаламдонда ёки махсус тиргакка қўйилади.

Ҳар бир воҳа ва наққошлик мактабларининг ўзига хос ранг калоригларр мавжуд бўлиб, Хоразм наққошлари ҳаво ранг, Кўкон усталари қизил-зангори, Тошкент наққошлари эса тўти ёйи ва оч жигар ранг тусларида ижод қиладилар. Табиийки, мавжуд наққошлик мактабларининг пардозлаш усуллари ҳам ўзига хосдир

Тошкент наққошлик мактаби ўзига хос услубға эға. Бу услубда ишланган нақшлар ранг тусларининг нозиклиги, яшил ҳаво ранг ҳамда олтинсимон жигаранг колоритларда ишланиши билан ажралиб туради. Шунингдек, нақш элементларининг хилма-хиллиги пардоз усулларининг кўпроқ тарғил тортиш техникаси билан бажарилади.

Фаргона наққошлик мактабининг услуби тожик намуналарига ўхшаб кетади. Нақш композицияларида ортикча шакл ясовчиларисиз, замин бўшликлари ислимий гул ва новда шакллари билан мохирона тўлдирилади. Фаргона нақшларига тўкроқ, қарама-қарши (контраст) ранглар жилваси улугворлик бағишлайди. Гул ва барг элементларининг пардозлари кўпроқ, едирма услубида бажарилади.

Хоразм - наққошлик мактабининг ҳам ўзига хос услуби мавжуд. Хоразм нақшлари кўпроқ, новда иштирокидаги айлана спиралсимон мураккаб кўринишдаги нақшлардан иборат. Хоразм нақшларини турланишида уч ва тўрт хил ранг туслари иштирок этиб, нақш заминлари хаворанг-яшил новдалар ок, рангда пардози эса қора рангда бўлади.

Бухоро - наққошлик мактабининг иш услублари нақш композицияларининг мукамал ва жозибаторлиги, гирих ўсимликсимон аралаш нақш намуналарининг ёркин рангларда ишланиши билан характерлидир.

Самарқанд - нақшлари Тошкент, Фаргона нақшларига ўхшаб кетади. Самарқанд нақшларида зангори-яшил ранг туслари кўплаб қўлланилади. Нақш композицияларидан ўсимликсимон мураккаб гирих турлари алоҳида жозоба кашф этади. Самарқанд нақш турларида едирма-пардоз усуллари кенг қўлланилади.

Маълумки нақшда ҳар бир элемент шакл ва ранг тусларининг ўз номлари, рамзий маънолари мавжуд. Нақшларни ранглаш ва пардозлаш билан уларнинг гўзаллигини, мазмун ва маънолари ифодаланади.

Накшларни ранглашда якка банд ҳамда таноб йўллари оқ рангда сиёҳ қалам тортилиб, накшнинг замини тўқ ранглар ёрдамида бўялади. Таноб банд новда ораликлари бўялиб сиёҳ-қалам тортилади.

Сиёҳ-қалам - энг нозик қил қалам бўлиб, унинг ёрдамида накш элементларининг атрофлари бир хил калинликда равон чизиб чиқилади. Сиёҳ сўзи - қора ранг деган тушунчани англатиб, қора рангда накш элементларининг четларини қаламдек чизиб чиқиш демакдир. .

Таргил - гул, гунча, барг элементларининг турли характерларини тароқ сифат шакллар ёрдамида очиб беришдир.

Пардозлаш усуллари накшнинг ранг колоритига асосан қора, қизил, тўқ қизил, тўқ яшил, жигар ранг каби тўқроқ тусдаги бўёқлар ёрдамида бажарилади.

Тилла ва қумуш халлар-сарик, жез ва алюминийнинг қуқунлари бўлиб, ёғоч буюмларини накшлашда умумий грунт вазифасида ҳам ишланади. Накшлар бундай усулда ишланганда ҳалланган буюм устига тўғридан-тўғри накш композицияси туширилиб сиёҳ-қалам тортилади. Накшнинг қўш бандлари гул, новда ва айрим хошияларни мана шу ҳолдаги фонда колдирилиши мумкин.

Накш композициялари ишланган буюмларни уч маротаба локланади. Биринчи маротаба лок сурилганда буюм локни шимиб олади. Иккинчи ва учинчи маротаба сурилгач буюм жило бериб ялтирайди. Буюмларни локлаганда рангсиз Пф, смола, домар ва спиртли локлардан фойдаланилади. Қадимда локлар асосан кунжут ёғи ва канифолдан тайёрланган.

Таянч тушунчалар

Обиқалам, чакма қалам, таргил, едирма

Саволлар:

1. Сиёҳ-қалам сўзининг маъноси нима?
2. Накшошлик мактаблари ва уларнинг пардоз усулларини айтинг.
3. Мўйқалам турларини айтинг.
4. Лок турлари ва улардан фойдаланиш.

Бино интерьер ва экстерьерларига композиция чизиш

Биноларнинг интерьер ва экстерьерларни накш композициялари билан безатишнинг ўзига хос усуллари бор. Интерьерни накш композициялари билан безашда, хонанинг аниқ ўлчамлари, ёругликнинг роли ранг колорити, безак турларини ўринли танлаш каби масалалар асосий ўринни эгаллайди. Хонанинг ўлчамлари бўйича ва шифт юзаларига накш композицияларини

чамалаб, кичрайтириб чизилади. Тайёр бўлган композиция ахтаси хақиқий катталикда тайёрланади. Экстрьерларни нақшлашда нақш ишланувчи юзаларни белгилаб чикилади. Экстрьерларнинг малум қисимлари кўпинча гирих ва мураккаб нақш намуналари билан нақшланади.

Экстрьер ва интерьерларни нақшда куйидаги тартибга амал қилинади.

- бинонинг ички ва ташқи қисимларини хомаки нақшларини чизиш
- маълум ўлчамда кичрайтириб чизилган интерьер ва экстрьерларнинг нзора ва юқори қисимлари ва ташқи безалувчи.
- юзаларига мос нақаш намуналарини белгилаш.
- хосил бўлган хомаки эскизларни хақиқий катталикдаги рапортини чизиш.
- тузилган нақш намуналарининг ахталарини тайёрлаш.

Ўзбек миллий биноларини нақшлашда усталар ҳар бир нақш элементини жонли чикишида, она табиатимиз гўзаллигини рамзий мазмунлари ёрдамида тасвирлайдилар. Нақш композициялари қадимдан инсоният руҳини кўтариб келган. Бу хусусида машҳур уста Шириш Муродов шундай деган эдилар. "Нақш қирган уйга гам – андух қирмайди". Халқ усталарининг ҳар бир нақш композицияларига этибор берар эканмиш, нақш элементларининг равлонлиги, нисбати ва уйғунлигини кузатамиш

Интерьер ва экстрьерларни нақшланаётган хонани фойдаланишдаги мақсади, муносиб ранг қолорити, нақш услублари ва пардоз турларига алоҳида этибор берадилар. Бинолар учун тузиладиган нақш композицияларининг кўпдан кўп турлари мавжуд бўлиб, улар: *хошия, рута, намоён, фриз, турунж, мунаббат, чорси, бурчак, гардиш, меҳроб* ва бошқалардир.

Биноларга нақш композициялари ишлашда, ранг тусларининг ахамияти катта. Қадимда миллий бинолар тўқ яшил – ҳаво ранг гаммасида ишланган. Усталар нақш композицияларини тўғридан – тўғри қўлда чизиб безаб келишган. Бундай нақш турларига хошия, рута, яқка бандли намоён ва шифтларнинг болор вассалари мисол бўла олади. Катта юза қисимлари қўш бандли нақшлар ва гирихлар махсус тайёрланган нусха тушурувчи ахталар ёрдамида бажарилган.

Бино безакчилигида энг кўп қўлланиладиган нақш композициялари намоён нақшларидир. Намоён нақшлари ўзбек уйларининг айвон ва меҳмонхоналарига кўплаб чизилган. Намоён нақшлари гулдаста, анор, мажнунтол, геометрик нақш композициялари ва рамзий нақшлар иштирокида тузилади. Ҳозирда нақшош усталар миллий санъатимизнинг ривожланишида қадимий нақш безаклари элементларига замонавий рух бериб, улардан ўринли фойдаланган ҳолда янги нақш композицияларини яратмоқдалар. Айниқса уста нақшош, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Анвар Илхомов замонавий биноларга ўзбек анъанавий нақшларни боғлаган ҳолда композициялар яратиш равлонлиги, майинлиги уларнинг аста - секин ўзаро юмшок боғланиб ўтишини таъминлади. Шунингдек у нақшошлиқда унитилаётган кундан кундан техникасини ривожлантиришга катта ҳисса қўшди.

Бино экстрери ва интерерининг хар бир меморий кисимлари ўзига хос нақш композициялари билан безатилиб келинади. Уларга асосан ислимий, геометрик ва мураккаб сингари нақш композициялари қўлланилган. Бино ички деворлари уч кисимга бўлиниб, пастки кисми изора, ўрта кисм ва тепа фриз хошия кисимларига бўлиниб нақшланади. Деворнинг ўрта кисми намоёнлар фриз кисми хар хил геометрик ва ўсимликсимон нақшлар билан безатилади. Интерьер деворларини безашда хонанинг баландлиги, умумий кўриниш, ёруғлик тушуши ва хонанинг турмушдаги ўрни хисобга олинади. Интерьернинг қайси ранг тусига хос равишда нақшланинг ҳам муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, наққош ижодида энг масулиятли ишлардан бири нақш композицияларини яратишдир.

Нақш композицияларини тузиш, маълум конун қоидаларини ўз ичига олади:

- нақш элементларини нисбатини саклаш;
- таноб билан новдани фарқлаб тасвирлаш;
- танобдан гул барг ва бошқа нақш элементларини ўсиб

чикмаслиги;

- ўлчамга мос нақш композитсиясини чизиш ва ҳақозо;

Табият, атроф оламни рангсиз тасаввур этиб бўлмаганидек, нақш композицияларни ҳам ранг тусларисиз тўлақонли тасвирлаш кийин. Шунингдек, интерьер ва экстерьерларни нақш безаклари билан безашда рангшунослик қоидаларига амал қилиш албатта муҳимдир. Интерьер ва экстерьерларнинг нақшлашда даст аввал нақшнинг замини рангланади. Ранг туслари хона девор безакларига ҳам оҳанг равишда олинади. Сўнгра оралик шакл юзалари гул, новда, шукуфта, барг элементларига ранг берилади. Нақш композициялари ранглаб олингандан сўнг, сиёҳ – қалам, тарғил усулида пардоз берилади.

Таянч тушинчалар

Интерер, экстерер, колорит, якка банд

Саволлар.

1. Бино нақшлари номаларини айтинг.
2. Ранг колорити деганда нимани тушунасиз?
3. Биноларни нақшлаш тартибини биласизми?
4. Намоён сўзи нимани англатади?
5. Уста Анвар Илҳомов қайси наққошлик мактабининг номоёндаси ?
6. Кундал техникаси ҳақида нималарни биласиз ?

Яқуний назорат саволлари.

1-Вариант.

1. Накш композицияси тузишни усул ва боскичлари.
2. Ёрдамчи чизиклар асосида содда нақш композициясини чизинг.

2-Вариант.

1. Наққошликда композиция тушунчаси.
2. Содда нақш композициясини чизинг.

3-Вариант.

1. Рангшунослик ва нақшларни ранглаш боскичларини айтиб беринг.
2. Борг элементларини пардозлаб кўрсатинг.

4-Вариант.

1. Оддий нақш намуналарини тартиб рақами бўйича номланишини айтинг.
2. "Печак ислимий нақшини чизинг, рангланг ва пардозланг (2-гул).

5-Вариант.

1. Наққошликда раппорт ритм ва ранглар контрасти қонуниятини нима?
2. "Бодом гули" нақшини чизинг рангланг ва пардозланг.

6-Вариант.

1. Самарканд, Бухоро, Хива, Тошкент, Фарғона нақшлари-уларнинг фарқи.
2. Гул элементлар гуруҳини чизинг.

7-Вариант.

1. Геометрик нақш ва унинг турлари.
2. "Баргли рафтор" ислими нақшини чизинг рангланг ва пардозланг (3-гул)

8-Вариант.

1. Стилизация нима? Унинг ўзига хос томонларини айтинг.
2. Тўғри тўртбурчак ичига нақш композициясини тузинг.

9-Вариант.

1. Симметрик ва асимметрик нақшлар ҳақида маълумот беринг.
2. Симметрик ва ассиметрик нақш тузинг.

10-Вариант.

1. Бўёқ турлари ва ранглар номини айтинг.
2. Баргли ислими нақшини чизинг (4-гул).

11-Вариант.

1. Наққошлик санъати мактаблари.
2. Геометрик нақш элементларини чизинг.

12-Вариант.

1. Уста ва шогирд одоби ҳақида нималарни биласиз?
2. Гул элементларини пардозлаб кўрсатинг.

13-Вариант.

1. Накшларни тартиб бўйича номланишини айтинг.
2. Таргил нима? Унинг йўлларини кўрсатинг.

14-Вариант.

1. Накш турлари ва ўзига хослиги.
2. Миллий услубга хос бино нақшини чизинг.

15-Вариант.

1. Биноларни ўзбек миллий услубида безаш.
2. "Шукуфта исмили" нақшини чизинг, ранглаш ва пардозланг (10-гул).

16-Вариант.

1. Накш композициясини чизиш босқичлари.
2. Кутича юзасига нақш композициясини чизиш.

17-Вариант.

1. Намоён нақш композициясини тузиш ва унинг турларини айтинг.
2. "Бафта исмили" нақшини чизинг, рангланг ва пардозланг (8-гул).

18-Вариант.

1. Компютер график дастурлари орқали нақш композицияларини ҳосилқилиш.
2. Ушбу элементлар асосида нақш композициясини тузинг рангланг ва пардозланг.

19-Вариант.

1. Пардознинг сиёҳ,-калам ва таргил усулини чизинг.
2. Айлана шукуфтли ислими нақшини чизинг, рангланг ва пардозланг (5-гул)

20-Вариант.

1. "Наққошлик" санъати тарихи ва унинг ривожланиши
2. Ўсимликсимон нақш элементларини чизинг.

21-Вариант.

1. Ашёларга бадий ишлов бериш тартиблари ва зарур хом ашёларни айтинг.
2. "Баргли ислими" нақшини чизинг, рангланг ва пардозланг (4-гул)

22-Вариант.

1. Ислимий гириҳ ва мураккаб нақшларини ўзаро фарқини айтинг.
2. Айлана ичига нақш композициясини тузинг.

23-Вариант.

1. Бино интерьерларини нақшлаш тартиби ва зарур хом ашёлар.
2. Наққош усталар ишларидан нусха кўчириш.

24-Вариант.

1. Ахта, уни тайёрлаш ва ишлатиш усуллари хақида гапиринг.
2. Ду рафтаг ёки шкифтли исмли нақшини чизинг (10-гул).

25-Вариант.

1. Наққршликда ишлатиладиган материал ва ускуналар.
2. Ойгул, баргли ойгул, бофта, мағула, банд гажакбарг элементни чизинг.

26-Вариант.

1. Наққршлик санъатининг ўзига хос хусусиятлари ва наққош усталардан кимларни биласиз?
2. Уч-тўрт-беш канотли ойгул элементини чизинг.

27-Вариант.

1. Нақш элементларининг стилизацияси нима?
2. Хошия элементларидан чизиб кўрсатинг?

28-Вариант.

1. Стилизация нима?
2. Ойгул ва оддий баргда тартип бажаринг.

29-Вариант.

1. Ранг тусларининг қадимий ва ҳозирги номларини биласизми?
2. Бино безак нақшини чизинг рангланг ва пардозланг.

30-Вариант.

1. Қайси халқ усталарининг (нақш) иш услуби сизга кўпроқ ёқади?
2. Йўл ичида нақш композициясини чизинг.

Мавзулар бўйича тестлар

Мавзулар бўйича тестлар

1. Қайси давлатнинг истилосидан сўнг наққошлик санъатида ўзгариш бўлди ва ривожланди?

- а) мугуллар давлати
- б) араблар давлати
- в) Александр Македонский
- г) Собик Шўро давлати.

2. “Нақш” ибораси қандай маънони англатади?

- а) Анор сўзидан олинган
- б) Арабча гул тасвири деган маънони англатади
- в) Лотинча бадий тасвир деган маънони билдиради.
- г) Форсча тугун дегани
- д) Желиб чиқиши аниқланмаган.

3. Сомонийлар макбараси қайерда жойлашган?

- а) Самарқандда
- б) Хоразмда
- в) Тошкентда
- г) Бухорода
- д) Фарғонада.

4. Рамзий маънодаги қуёш, шер ва оху қайси тарихий обида акс эттирилган?

- а) Тилла қори мадрасаси пештокида
- б) Улуғбек мадрасаси пештокида
- в) Минораи Калонда
- г) Шердор мадрасаси пештокида
- д) Гўри Амир макбараси пештокида.

5. Уста Жалил Ҳақимов қайси наққошлик мактабининг намоёндаси?

- а) Қорақалпоқ нақш мактабининг
- б) Фарғона нақш мактабининг
- в) Термиз нақш мактабининг
- г) Тошкент нақш мактабининг
- д) Хоразм нақш мактабининг.

6. Уста наққош О.Қосимов қайси наққошлик мактабининг намоёндаси?

- а) Хоразм нақш мактабининг
- б) Тошкент нақш мактабининг

- в) Термиз нақш мактабининг
- г) Фаргона нақш мактабининг
- д) Қорақалпоқ нақш мактабининг.

7. Уста наққош Ё. Раупов қайси наққошлик мактабининг намоёндаси?

- а) Термиз нақш мактабининг
- б) Қорақалпоғистон нақш мактабининг
- в) Фаргона нақш мактабининг
- г) Тошкент нақш мактабининг
- д) Хоразм нақш мактабининг.

8. Уста наққош А. Илҳомов қайси наққошлик мактабининг намоёндаси?

- а) Хоразм нақш мактабининг
- б) Тошкент нақш мактабининг
- в) Қорақалпоқ нақш мактабининг
- г) Фаргона нақш мактабининг
- д) Қашқадарё нақш мактабининг.

9. Уста наққош С. Норқўзиев қайси наққошлик мактабининг намоёндаси?

- а) Хоразм нақш мактабининг
- б) Тошкент нақш мактабининг
- в) Термиз нақш мактабининг
- г) Қорақалпоқ нақш мактабининг
- д) Фаргона нақш мактабининг.

10. Уста наққош Абдулла Болтаев қайси наққошлик мактабининг намоёндаси?

- а) Хоразм нақш мактабининг
- б) Тошкент нақш мактабининг
- в) Фаргона нақш мактабининг
- г) Термиз нақш мактабининг
- д) Қорақалпоқ нақш мактабининг.

11. Шпаклёвка нима?

- а) Ранг турларидан бири
- б) Жилвир коғознинг атамаси
- в) Юзаларни тексашда қўлланиладиган хамирсимон қоримша
- г) Наққошликда қўлланиладиган белча
- д) Композиция сўзининг бошқа маъноси.

12. Жилвир коғози нима?

- а) Ранг тусларидан бири
- б) циркулнинг бошқа номи
- в) Мўйкалам турларидан бири

- г) Пардоз турларидан бири
- д) Кумкогознинг номи.

13. Наккошликда ахта нима учун қўлланилади?

- а) Нусха кўчириш учун
- б) Ранг кориш учун
- в) Лакка қўшиш учун
- г) Пардозлаш учун
- д) Хона деворини ишга тайёрлаш учун.

14. Пигмент бўёғи нима?

- а) Елим бўёк
- б) Курук кукунсимон бўёк
- в) Мойли бўёк
- г) Сув билан ишлатиладиган бўёк.
- д) Темпера бўёк.

15. Наккошликда писта кўмир ёки синкадан нима мақсадда фойдаланилади?

- а) Нусха кўчириш учун
- б) Рангларни аралаштиришда
- в) Ҳал коришда
- г) Пардоз беришда
- д) Хонани ишга тайёрлашда.

16. Наккошликда бўр нима мақсадда ишлатилади?

- а) Шпаклёвкани коришда
- б) Рангни кориш учун
- в) Шпаклёвка тайёрлаш учун
- г) Пардоз бэриш учун
- д) Ҳал кориш учун.

17. Улги нима?

- а) Пардоз тури
- б) Накш элементи
- в) Бўёк тури
- г) Нусха кўчириш учун тайёрланган коғоз
- д) Мўйкалам тури.

18. Эмулсия бўёғи қайси бўёк турига киради?

- а) Минерал бўёк турига
- б) Мойли бўёк турига
- в) Сувли бўёк турига
- г) Елимли бўёк турига
- д) Аралаш бўёклар турига.

19. Наккошликда қандай мўйқаламлардан фойдаланилади?

- а) Куракчасимон кўринишдагиларидан
- б) Думалок кўринишдаги олмахон, сувсар юнгидан килинганларидан
- в) Мой бўёқлар учун мўлжалланганидан
- г) Акварел бўёқлари учун мўлжалланганидан.

20. Мола мўйқалами нима учун қўлланилади?

- а) Пардоз беришда
- б) Оби тортишда
- в) Ишлатилмайди
- г) Тўрт кўз чакма кўйишда
- д) Нақшни бўяшда.

21. Наккошликда оби мўйқалами нима учун қўлланилади?

- а) Сиёх қалам тортишда
- б) Тўрт кўз чакма кўйишда
- в) Тилла хал беришда
- г) Нақшларни турлашда
- д) Якка бандли чизиклар ўтказишда.

22. Наккошликни ўрганувчилар дастлаб қайси шаклларни чизишни ўрганишлари зарур?

- а) Стилизация. Ислимий нақш
- б) Барглар, гуллар, новдалар.
- в) Бофта, шкуфта
- г) Мадохил, маргула ва куртак
- д) Гирих, стилизациялаш.

25. Таксим нима?

- а) Ранглаш боскичи
- б) Пардозлаш
- в) Нусха кўчириш
- г) Гурунтлаш
- д) Жойлаштириш.

26. Афсонавий қаннус қушининг тасвири қайси тарихий обидада акс эттирилган?

- а) Бухородаги Нодир девонбеги обидасида
- б) Самарқанддаги Улуғбек мадрасаси пештоқида
- в) Улуғбек расадхонасида
- г) Исмоил Сомоний макбарасида
- д) Кўкалдош мадрасасида.

27. Банд нима?

- а) Гул турлари
- б) Новда турлари

- в) Гажақ турлари
- г) Шакл турлари
- д) Фунча турлари.

28. Раппорт нима?

- а) Бўлак
- б) Бурчак
- в) Оралик
- г) Чегара
- д) Юза.

29. Яшил рангнинг рамзий маъноси нимани англатади?

- а) Бегуборлик рамзини
- б) Ёшариш рамзини
- в) Севинч рамзини
- г) Она табиат рамзини
- д) Гўзаллик рамзини.

30. Беш қиррали юлдузнинг рамзий маъноси нимани билдиради?

- а) Тенглик рамзини
- б) Бахт рамзини
- в) Ишонч рамзини
- г) Беш кунлик дунё деганини
- д) Фолиблик рамзини.

31. Олманинг рамзий маъноси нима?

- а) Тўқчилик
- б) Ҳаёт рамзи
- в) Гўзаллик рамзи
- г) Мухаббат рамзи
- д) Бахт-икбол рамзи.

32. Тулкининг рамзий маъноси нимани англатади?

- а) Хушёрлик рамзини
- б) Садокат рамзини
- в) Тинчлик рамзини
- г) Маккорлик рамзини
- д) Эзгулик рамзини.

33. Зирк гулининг рамзий маъноси нима?

- а) Умр узоклиги рамзи
- б) Эзгулик рамзи
- в) Садокат рамзи
- г) Алдаш рамзи
- д) Ишонч рамзи.

34. Қуёшнинг рамзий маъноси нима?

- а) Бахт рамзи
- б) Олам рамзи
- в) Голиблик рамзи
- г) Ҳаёт рамзи
- д) Бахт рамзи.

35. Атиргулнинг рамзий маъноси нима?

- а) Нозиклик рамзи
- б) Бойлик рамзи
- в) Садокат рамзи
- г) Мунаббат рамзи
- д) Гўзаллик рамзи.

36. Баликнинг рамзий маъноси нима?

- а) Донолик рамзи
- б) Бахтсизлик рамзи
- в) Хушёрлик рамзи
- г) Бахт-иқбол рамзи
- д) Гўзаллик рамзи.

37. Айлана шаклининг рамзий маъноси нима?

- а) Ер рамзи
- б) Ҳаёт рамзи
- в) Ишонч рамзи
- г) Дунё рамзи
- д) Одамларни ёвуз ниятдан қайтарувчи рамз.

38. Тўғри тўртбурчакнинг рамзий маъноси нимани билдиради?

- а) Голибликни
- б) Тинчликни
- в) Абадийликни
- г) Эзгуликни
- д) Ишончни.

39. Тенг ёнли учбурчакнинг рамзий маъноси нима?

- а) Ҳаётнинг бошланиш рамзи
- б) Жасурлик рамзи
- в) Бахт рамзи
- г) Олам рамзи
- д) Айрилик рамзи.

40. 1-нақш намунасининг номи қандай аталади?

- а) Чинор гули
- б) Данакли

- в) Ислими
- г) Чорак ислими
- д) Бодом гули.

41. 2-нақш намунасининг номи бу:

- а) Гажак ислими
- б) Баргли ислими
- в) Як рафтор
- г) Гулли гажак
- д) Рафтор.

42. 3-нақш намунасининг номи нима?

- а) Баргли рафтор ислими
- б) Гулли ислими
- в) Новдали ислими
- г) Шкуфтли ислими
- д) Фунчали ислими.

43. 4-нақш намунасининг номи нима?

- а) Баргли ислими
- б) Ой гул
- в) Ислими
- г) Гажакли
- д) Гулли рафтор.

44. 5-нақш намунасининг номи нима?

- а) Айлана шкуфтали ислими
- б) Ҳошия ислими
- в) Ойгул ислими
- г) Новдали ислими
- д) Фунчали ислими.

45. 6-нақш намунасининг номини топинг.

- а) Занжир ислими
- б) Айлана ислими
- в) Меҳроб ислими
- г) Бандли ислими
- д) Шкуфтали ислими

46. 7-нақш намунаси қандай аталади?

- а) Занжира ислими
- б) Меҳроб ислими
- в) Гулдаста ислими
- г) Ислими бофта
- д) Баргли ислими.

47. 8-нақш намунаси қандай номланади?

- а) Бандли ислими
- б) Қўш меҳробли ислими
- в) Ҳошия ислими
- г) Новдали ислими
- д) Бофтали ислими.

48. 9-нақш намунасининг номини топинг.

- а) Шкуфтали ислими
- б) Патнисгул ислими
- в) Ҳошия ислими
- г) Новдали ислими
- д) Бофтали ислими.

49. 10-нақш намунасининг номи қандай аталади?

- а) Айлана ислими
- б) Новдали ислими
- в) Шкуфтали ислими
- г) Бандли ислими
- д) Гажақ ислими.

50. Наққошликда контраст нимани англатади?

- а) Стилизация сўзининг ўзгача номи
- б) Композиция сўзининг ўзгача номи
- в) Мустақил нақш тузиш
- г) Намоён нақшнинг ўзгача номи
- д) Ранглар қарама-қаршилиги.

51. Нақшларни ранглашда қўлланиладиган асосий ранг тусини топинг.

- а) Қизил
- б) Сарик
- в) Оқ
- г) Яшил
- д) Кўк.

52. Нилоби қандай ранг номини билдиради?

- а) Қизил
- б) Сарик
- в) Сабза
- г) Ҳаво ранг
- д) Яшил.

53. Ложуворд ранг қандай аталади?

- а) Оч яшил

- б) Тўк сарик
- в) Заргалдок
- г) Сабза
- д) Тўк кўк.

54. Пистоки ранг қандай кўринишга эга?

- а) Сарик
- б) Яшил
- в) Қизил
- г) Пистанинг ранги
- д) Қора.

55. Гирих нима?

- а) Русча икки томонга уланувчи нақш таксими
- б) Арабча “Тасвир, гул” деган маънони англатади
- в) Форсча “Чигал тугун” деган маънони англатади
- г) Ислимий нақш
- д) Каштачиликда кўлланиладиган ислимий нақш.

56. Гирих асари Париждаги музейда сақланаётган Шарқнинг машхур олими исми

шарифини топинг.

- а) Махмуд Қошгарий
- б) Абурайхон Беруний
- в) Ал Хоразмий
- г) Абдул Вафо Бузжоний
- д) Рудакий.

57. Гирих хақидаги “Панжара” китобининг муаллифини топинг.

- а) Зокир Боситхонов
- б) Л.Ремпел
- в) Г.Пугачкенкова
- г) Қ.Қосимов
- д) А.Азимов.

58. Гулли гирих нақши яна қандай номланади?

- а) Меҳробли
- б) Чизикли
- в) Тўқима
- г) Мураккаб
- д) Гулли.

59. Композиция сўзи қандай маънони англатади?

- а) Мувозанат
- б) Жойлаштириш

- в) Симметрия
- г) Даврий такрорланиш
- д) Ажратиш.

60. Орнамент нима?

- а) Ранг тусларидан бири
- б) Накш тушунчаси
- в) Таноб сўзи
- г) Рута сўзи
- д) Мадохил сўзи.

61. Таноб нима?

- а) Накш композициясининг тузилиши
- б) Накшнинг рамзий маънолари номи
- в) Накш композициясининг асосий йўл чизиги
- г) Накшнинг гул элементлари
- д) Шкуфта элементининг ўзгача номи.

62. Накшошликда ассиметрия нима маънони англатади?

- а) Ўлчовларнинг бир-бирига мослигини
- б) Мутаносиб келишини
- в) Ўлчовларнинг қарама-қарши келишини
- г) Такрорланиб келишини
- д) Накшдаги ритми.

63. Мадохил қандай шаклга эга?

- а) Пахта тасвири кўринишига
- б) Гажак кўринишига
- в) Бофта кўринишига
- г) Лола кўринишига
- д) Таноб кўринишига.

64. Едирма усули нима?

- а) Пардозлаш усули
- б) Ўлчаш усули
- в) Чамалаш усули
- г) Бўяш усули
- д) Лаклаш усули.

65. Ҳал туслари нимага корилади?

- а) Сувга
- б) Елимларга
- в) Бўр кукунига
- г) Бўёқларга
- д) Керосинга.

66. Сиёҳ қалам қайерда қўлланилади?

- а) Шаклларни бўяшда
- б) Нусха кўчиришда
- в) Қаламда чизишда
- г) Чизиклар ёрдамида пардозлаш жараёнида
- д) Едирма пардозда.

67. Тўрткўз чакма бу:

- а) Нақш элементларидан бири
- б) Пардоз турларидан бири
- в) Тўртбурчак нақш тури
- г) Ранглаш босқичи
- д) Накшнинг хошияси.

68. Нақш юзасини лаклашдан аввал қандай ишлар бажарилади?

- а) Ранглаш
- б) Ҳокалаш
- в) Пардозлаш
- г) Турлаш
- д) Бўяш.

69. Ҳошия нақшлари бу:

- а) Айлана шаклдаги нақшлар.
- б) Учбурчак кўринишдаги нақшлар
- в) Тўртбурчак шаклдаги нақш тури
- г) Йўл ичидаги нақш тури
- д) Овал шаклидаги нақш тури.

70. Айлана нақш намунаси яна қандай аталади?

- а) Рута нақш
- б) Давра нақш
- в) Таноб нақш
- г) Мураккаб нақш
- д) Ёйсимон нақш.

71. Турунж нима?

- а) Геометрик нақшлар
- б) Ёсимликсимон нақш тури
- в) Аралаш нақшлар
- г) Айлана шаклидаги мураккаб нақш
- д) Ҳошия нақш тури.

72. Намоён нима?

- а) Икки йўналишли рута ислими хошия нақши
- б) Форсча сўз бўлиб, “Кўриниш, манзара” демакдир

- в) Тожикча илон изи шаклининг аталиши
- г) Арабча “Гул, тасвир” деган маънони англатади
- д) Каштачиликда ишлатиладиган ўсимликсимон нақш.

73. Интерьер сўзи нимани англатади?

- а) Нарса ва предметларни маълум тартибда жойлаштиришни
- б) Нақш намунаси иборасини.
- в) “Мос” деган маънони
- г) “Ранглаш” деган маънони
- д) Бинонинг ички қисми деган маънони.

Жавоблар:

1 – б	21 – д	41 – в	61 – в
2 – б	22 – б	42 – а	62 – в
3 – г	23 – д	43 – а	63 – г
4 – г	24 – а	44 – а	64 – а
5 – г	25 – д	45 – в	65 – б
6 – б	26 – а	46 – г	66 – г
7 – г	27 – б	47 – б	67 – б
8 – б	28 – а	48 – б	68 – в
9 – д	29 – г	49 – в	69 – г
10 – а	30 – г	50 – д	70 – б
11 – в	31 – г	51 – в	71 – г
12 – д	32 – г	52 – г	72 – б
13 – а	33 – а	53 – д	73 – д
14 – б	34 – г	54 – б	
15 – а	35 – д	55 – в	
16 – а	36 – в	56 – г	
17 – г	37 – а	57 – б	
18 – в	38 – в	58 – г	
19 – б	39 – а	59 – б	
20 – д	40 – д	60 – б	

Композиция машгулотларининг методик асослари

Халк амалмий санъати йиллар давомида мохир усталар томонидан ривож ва сайкал топиб, халкнинг мақтовларига сазовор бўлиб келмоқда. Бундай уста ва мураббийларни етиштиришда, ўз касбларининг мутахаснслари бўлиб етишишларида таълимнинг ахамияти катта. Айниқса бугунги ҳаётимизда рўй берган ўзгаришлар, истиклол шарофати таълим-тарбия масканлари ишини янада такомиллаштириш ва ривожланишига, миллий кадриятларимизнинг қайта тикланишига кенг йўл очиб берди.

Миллий халк амалий санъати турлари фанлар сифатида ўқитила бошлангилгидан буён композиция дарслари учун ҳам кўпгина дастур, маърузалар матни, методик кўрсатмалар ва ўқув қўлланмалари ишлаб чиқилди ва ишланмоқда. Хозирда талабаларга халк амалий санъати сирларини таништириш, уларга назарий ва амалий тушунчалар бериш борасида кўбгина ишлар амалга оширилмоқда.

Композиция фани дастурида ушбу фаининг мақсад ва вазибалари, наққошлик санъатининг тарихи, оддий нақш композицияларини чизиш, рангшунослик ва унинг нақш композицияларида қўлланилиши, наққошлик санъатида композициянинг туган ўрни, нақш турлари ва унинг ўзигахослиги яққа ва қўш бандли нақш композицияларини ва бошқа бир неча мавзулар берилган.

Нақш чизишни ўргатиш жараёнида ўзбек халк амалий санъати билан кенгрок таништириб бориш талабаларнинг дунёкараши шакллантиради, тасаввурини бойитади, дидини ўстиради, уларга маънавий озик беради. Композиция машгулотларида қуйдаги тадбирларни амалга ошириш яхши натижалар беради:

1. Нақш композицияларини тузилиши хақида суҳбат ўтказиш.
2. Стилизация хақида суҳбат ўтказиш.
3. Кўргазмалар ташкил этиш.
4. Халк усталарининг ишларидан нусха кўчириш.

Композиция машгулотларида плакатлардан, таркатматма материаллардан, компютердан, хар хил графиклардан ва бошқа кўргазмали куруллардан кенгрок; фойдаланиш мумкин. Машгулотларнинг янада самарали ўтиши учун янги ахборот технологияларини қўллаб қуйдагиларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир.

- таълимнинг замонавий техникавий воситаларини қўллаш

- машгулотларда халк оғзаки ижоди намуналари, уста шогирд анъаналаридан кенг фойдаланиш.

- нақш атамаларининг луговий маъносини атрофлича ўрганиш ва бошқалар.

Композиция машгулотларининг самарадорлигини оширишда ишчи дастурининг хозирги замон талаби даражасида бўлиши алоҳида ахамиятга эга. Дастурда талабаларнинг назарий ва амалий билимларини шакллантириш, талабалар билимига қўйилган талаблар ҳамда мавзуларним бир хил талўинда такрорланмаслигига эътибор берилди.

Машғулотлар мавзусидан намуналар

1 – мавзу. Наққошлик санъати хақида

Машғулотнинг мақсади: Наққошлик санъати ва унда нақш композицияларнинг тутган ўрни. Композиция фанининг мақсад ва вазибалари. Халқ усталарининг ижоди хақида қисқача тушунча. Нақш композициялари билан безатилган турар жой ва уй – рўзгор буюмларини замонавий техника воситалари орқали кузатиш. Композицияга оид адабиётлар.

Фанлараро алоқа: Тарих, эстетика, тасвирий санъат.

2 – мавзу. Нақш турлари ва унинг ўзигахослиги

Машғулотнинг мақсади: Нақшнинг келиб чиқиши ва унинг турлари. Энг содда нақш элементларини хосил қилиш ва чизиш босқичлари. Наққошликда рамзийлик. Содда нақш элементларини чизиш геометрияси.

Амалий машғулот. Нақш элементлари: барғлар, гул, новда, бофта, мадохил, шкуфта ва бошқа рамзий элементларни чизишни машқ қилиш. Фанлар аро алоқа. Чизмачилик, геометрия, қалам тасвир.

3 - Мавзу. Оддий нақш композицияларини чизиш

Машғулотни мақсади: Нақш элементларини ўзаро тенглик нисбатларида чиройли чизилишига эътибор бериш. Бошланғич нақш композицияларини тузиш усуллари хақида қисман маълумот бериш. Оддий нақш намуналарининг номлари ва тартиб сонларини ёдда сақдаш:

- Бодом гули (1-гул)
- Печак ислими (2-гул як рафтор)
- Барғли рафтор ислими (3-гул)
- Барғли ислими (4-гул)
- Айлана шкуфти ислими (5-гул)
- Мехробли ислими (6-гул)
- Ислими бофта (7-гул)
- Қуш мехробли ислими (8-гул)
- Патнисгул ислими (9-гул)
- Ислими шкуфта (10-гул)

Нақш намуналарини ўзига хос қондаларига риоя этилган ҳолда чизиш. Амалий машғулот:

Берилган нақш намуналарини тартиб рақамлари бўйича альбомга икки нусхада чизиб чиқиш. Чизиш давомида аниқ ўлчов ва жойлаштириш (копановка) қондаларига эътибор бериш.

Фанлараро алоқа чизмачилик геометрия, қалам тасвир.

Агамалар луғати

Ахта – накшнинг махсус коғозга чизилиб, накш йўллари игна билан тешилиб, буюм юзига тушириш учун тайёрланган нусхаси. Хоразм усталари ахтани улги деб атайдилар.

Айланма ислими – узлуксиз айланиб давом этадиган ўсимликсимон накш. Хоразм накшларида учрайди.

Андаза – ўлчов, трафарет, шаблон.

Архитектура наққошлиги – бу икки турдан иборат: а) девор ва шипларга тўлик декоратив нақш бериш, б) монументал наққошлик.

Ахроматик ранглар – оқ, кул ранг ва қора рангларга ўхшаб кўринувчи ранглар.

Банд – ислими нақшлардаги гул новдаси.

Банди Руми – бир бандли ўсимлик шакллари тасвирланган нақш.

Барг – баргсимон нақш элементи.

Баргак – баргга ўхшаш ўсимликсимон нақш.

Барги бодом – бодом баргсимон нақш элементи, у пахта чаноғига ҳам ўхшайди.

Барги шигуфт – нақш элементи, очилиб турган гул баргига ўхшатиб чизилган.

Бодом гул – бодом данагисимон нақш элементи

Бофта гулли ислими – ўсимлик элементларидан тузилган дона гулли нақшларнинг бир тури.

Бофта – нақшлардан айланиб ўтиб, таноб сингари ҳосил қилинган шакл.

Гажак – гажаксимон қайрилган нақш.

Гажак гул – нақш элементи, икки томонлама гажаги бор.

Гардиш – доиралардан ташкил топган, ритмик жойлашган нақшлар композицияси.

Гардиш гули – гардишга (айланма) га ўхшатиб солинган нақш.

Геомэтрнк орнамент – нақш тури, ҳар хил геометрик шакллардан тузилган.

Гирдоб – айлана нақш.

Гирх – геометрик шакллардан тузилган нақш. Чигал тугун, ҳандасий нақш.

Гуаш – елимли бўёқ тури, сувда эрийди. Гуаш устидан бошқа бўёқни суриш мумкин.

Гулзори ироки – мураккаб ўсимликсимон элементлардан ташкил топган нақш.

Гул ислими мадохили якрафтор – ўсимликсимон нақшлар билан тўлдирилган дохил нақши.

Гул ислими мадохил дурафтор – ўсимликсимон нақшлар билан тўлдирилган икки қўш мадохил нақши.

Гул ислими чор мадохил – тўрт мадохилли ўсимликсимон нақш.

Гул – муҳжа – куртаксимон нақш.

Гули садбарг – бодом барги ва мевасимон нақш элементи.

Гули хафт ранг – етти рангли гул нақши.

Гули рафтор – чизик атрофида узлуксиз шаклда солинган “гули якрафтор”, “гули серафтор” нақши.

Давра – тўғараксимон шакллардан ташкил топган нақш композицияси.

Давра баргак ислими – баргли ўсимликсимон нақшлар билан тўлдирилган доира.

Давра ислими чорбарг – ўсимликсимон нақш билан тўлдирилган доира. Тўрт баргли ўсимликсимон нақшлар билан тўлдирилган доира.

Жилвир қоғоз – юзаларни силликлаш ва текислашда қўлланадиган қоғоз.

Жило бериш – ялтиратиш, силликлаш.

Жингалаклар – айрим нақш элементларини ўзаро боғлайдиган ва бўш жойларни тўлдириб, нақш учун сатх пайдо қиладиган элемент.

Жияк – энсиз йўлли буюмларнинг четини безатиш учун ишлатиладиган нақш.

Зархал – олтин суви юргазилган; олтин эритмаси, олтин кукуни.

Зеб бериш – безатиш, пардозлаш

Зех – кирра

Зий – кирғок.

Ислими араби – ислими нақшнинг бир тури, араб наққошлигидан олинган.

Ислими барг – ислими нақши учун ишлатиладиган махсус барг.

Ислими бофта – композициянинг асосий чизиклари бир-бирига тўкилиб кетган нақш.

Ислими даврон – мотиви бир доира ичида айланган нақш.

Ислими доира – турлича нақшлар билан тўлдирилган доира чизикларнинг бир-бирига туташувидан ҳосил бўлган нақш.

Ислими занжира – чирмаштириб, ўсимликсимон занжирага ўхшатиб ишланадиган нақш.

Ислими мадохил – ўсимликсимон элементлардан тузилган мураккаб нақшнинг бир тури.

Ислими меҳроб – ўсимликсимон нақшлар билан тўлдирилган меҳроб.

Ислими мураккаб – таноб, барг, банд барглари бир-бири билан нафис чирмашиб кетган ўсимликсимон мураккаб нақш.

Ислими меҳроб – ўсимликсимон нақшлар билан тўлдирилган меҳроб шаклидаги тури

Ислими намоён – меҳробга ўхшаган нақш, ичи нақш элементларидан тузилган ҳар хил композициялар билан тўлдирилади.

Ислими оби – сербарг ва сершоҳ, ғоятда нозик чизиклардан иборат.

Ислими патнис – патнис нусха нақш.

Ислими – қўштаноб – атрофи гул билан безалган, узлуксиз икки музовий чизикдан иборат ислими нақш.

Ислими хошия – ислими композицияларининг четларига, хошиясига ишланган нақш.

Иесик ранглар – кизилга яқин (оч ва тўқ кизил, жигарранг, сарик ва х.к) ранглар.

Интерьер – бинонинг ички беагаи.

Конракт – рангларнинг бошқа ранглар таъсирида ўзгача тус касб этиши (фони оч бўлса, ранг тўқроқ туюлади, фон рангдан тўқроқ бўлса, ранг ёркинлашади).

Колер – бўёқ ранги, унинг туси тўқлиги.

Лола ислими – ўсимлик элементларидан тузилган лола шаклидаги нақш.

Лола хошия – энгсиз буюмларнинг четига ишланадиган лола шаклидаги нақш.

Лола занжира – буюмларни нақшлашда ёки композициянинг чеккаси ва ўртасини безашда қўлланадиган нақш элементи.

Мадохил – 1. Учбурчаксимон чиройли нақш. 2. Ислими нақш композициясида чизиш нуктаси, манба, илдиш.

Меҳробча – буюмларнинг четини безатиш учун энгсиз меҳроб шаклида ишланган нақш.

Меҳроб – Меҳроб тасвирини бэрвучи нақш; хар хил нақш ва ёзувлар билан безатилган тахмон.

Мох – ойга ўхшаш нақш.

Морпеч – илон изи нақш.

Мураккаб ислими – элементлари бир-бирига чирмашиб, навбат билан боғланувчи нақш.

Мураккаб – ислими ва гирих элементларидан иборат нақш (гул билан тўлдирилган гирих).

Мураккаб нақш - алмашинувчи ёки такрорланувчи нақш элементининг кичиклашиб ёки катталлашиб бориши.

Нақш – хар хил буюмлар, мебеллар ва уйларга ўйиб ва бўяб солинадиган гул.

Наккош – Уйлар, хар хил буюм ва мебелларга ўйиб ишлов берувчи ҳамда рангли бўёқлар билан безатувчи рассом.

Нақши намоён – бир жойда яхлит ишланган катта ҳажмдаги меҳроблик нақшларнинг бир тури.

Намоён – кўриниш, манзара, панно, гулдаста шаклидаги нақш.

Нақши гулхан – нақш элементи, алангани эслатади. У Хоразм усталари нақшларида кўп учрайди:

Нўхати четан – нақш композицияларининг чеккаларига ишланадиган нақш.

Орнамент – архитектура ва амалий санъат асарларидаги асосий элементлардан бири. У чизиклар ва ранглардан иборат бўлиб, бино ва буюмларнинг сатхини бўяш, чакичлаш ва ўйиб ишлаш йўли билан яратилади.

Оби – накш гулининг эътидан, баъзан бир накшни иккинчи накшдан ажратиш учун тортиладиган сув.

Ойгул – ойга ўхшаш доира шаклидаги накш.

Панжара – геометрик шакллардан тузилган накшли панжара

Паргори – накш ишлашда айланаларни чизиб олиш учун қўлланиладиган асбоб, циркул.

Паргори турунж – паргори билан тузилган накшнинг бир тури.

Патнис ислими – композиция, патнис шаклини эслатувчи марказий турунж.

Панно – девор, шип сатҳининг орнамент билан безатилган қисми.

Паргори гирих – паргор ёрдамида чизилган эгри чизикли хандасий накш.

Ритм – накш, безак элементлариинг бир текис такрорланиши.

Ранг композицияси – бино ёки предметларни накшлашда қўлланиладиган барча ранглarning умумий қўриниши.

Ранглар гармонияси – ранглarning бир-бирига мувофиқлиги.

Рах – кирра.

Себарг – учбаргдан иборат накш.

Серафтор – уч чизикли жияк накши.

Симметрия – грекча сўз бўлиб, ўлчовларнинг бир-бирига мос келиши ва мутаносиблик, тенглик маъносини билдиради.

Сиртмоқ – банди румий, бофтанинг бир тури.

Совук ранглар – қўкка яқин ранглар.

Стилизация – нарсанинг расми, ранги ва шакли кабиларни декоратив тарзда умумлаштириш; декоратив-амалий санъатда, айниқса табиат шакллари кўпроқ умумлаштириб қўлланилади.

Таноб – накшда асосий шакл берувчи чизик. Ислими накшида ўсимлик пояси ҳисобланади.

Бош таноб – композиция асосини ташкил этувчи чизик.

Ёрдамчи таноб – иккинчи даражали чизик.

Қўш таноб – қўш чизикли таноб.

Таноби – накш элементи.

Тилла ранг – сарғиш тусдаги кукунсимон бўёқ.

Турунжи – қадимий накш, ўрама нонга ўхшайди, юракнинг рамзий ифодаси.

Хроматик ранглар – ранглarning тони ёки тўқлиги ўзгарадиган контрастлар хили (бунга кизил, пушти, сариқ, яшил, қўк ва бошқа ранглар кирди).

Чекма гул – накшларнинг орасига чекиб солинган дона-дона гуллар; бу кўпинча нукталардан ҳам иборат бўлади.

Чор ислими – тўрт томонга йўналган турли-туман чизиклардан иборат накш.

Чорсар – тўртбурчак геометрик шакллардан тузилган накш тури.

Шаши қўштаноб – олти бурчакли қўш чизикли гирих.

Шашдоиа – олти шаклли геометрик элементлардан тузилган давра накш.

Шингила – узум донаснга ўхшаган ўсимликсимон накш.

Шкифтлар – асосий элементларни бир-бири билан боглайдиган оралик элементлар. Бофталарга ўхшайди.

Шох – ўсимликсимон тасвир.

Шохбарг – накш элементи.

Якка рафтор – бир йўналишдаги фигурали накш.

Якка барг – ислими накши учун ишлатилувчи махсус барг (накши).

Кўш занжира – икки йўлли, энсиз, геометрик элементлардан тузилган накш, буюмларнинг четига ишланади.

Кўш гирих – мураккаб геометрик шакллардан тузилган панжара накш.

Гунча – накш элементи, гунчадан олинган.

Ҳовзак – уй ва айвон шипларининг айрим жойларини безатиш мақсадида ярим доира шаклида чуқур ўйиб ишланган жой.

Ҳошия – хар хил буюмларнинг четига ишланадиган энсиз йўлли накш.

Адабиётлар рўйхати

1. Азимов И. Ўзбекитон нақшу нигорлари. Т.: Ф. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. 1987 йил.
2. Булатов С. С., Аширова М. О. Амалий санъат қисқача лугати. Комуслар бош таҳририяти. Т.: 1992 йил.
3. Булатов С. С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Т.: Меҳнат 1991 й.
4. Булатов С. С. Ўзбек халқ амалий безак санъати атамаларининг изоҳли лугати. Т.: 1990 йил.
5. Зоҳидов П. Ш. Ферганская роспись Т.: Гост. издат. худ. лит. 1960
6. Мирзааҳмедов М. А. Бошланғич бадий нақш ишлаш методикаси Т.: “Ўқитувчи”, 1976.
7. Мажидов Ж. Тасвирий санъатдан синфдан ташқари ишлар. Т.: “Ўқитувчи” 1983
8. Мирзааҳмедов М. А. Материалларга бадий ишлов бериш. Т.: “Ўқитувчи” 1986
9. Усмонов О. Камолитдин Бехзод ва унинг наққошлик мактаби Т.: “Фан”, 1977
10. Эгамов Х. Бўёқлар билан ишлаш Т.: “Ўқитувчи” 1981
11. Қосимов Қ. Наққошлик. Т.: “Ўқитувчи” 1990 й.
12. Қосимов Қ. Наққошлик. Т.: “Ўқитувчи” 1990 й.

Мундарижа

Сўз боши.....	3
Накқошлик санъати ҳақида.....	4
Накш турлари ва унинг ўзига хослиги	5
Накқошлик санъатида композициянинг туган ўрни.....	8
Оддий накш композицияларини чизиш.....	10
Рангшунослик ва унинг накш композицияларида қўлланилиши.....	12
Накш композициялари тузилишининг асосий қонуниятлари.....	16
Турли геометрик шаклларга накш композицияларини чизиш.....	18
Якка ва қўш бандли накш композицияларини тузиш.....	20
Халқ усталари ижодидан нусха қўчириш. “Намоён” накши.....	22
Уй – рўзгор буюмларига накш композицияси тузиш.....	23
Буюм учун шакл чизиш.....	25
Буюм яшаш ва буюмни накшларга тайёрлаш.....	26
Буюм учун ахта тайёрлаш ва накш элементларига ранг бериш.....	28
Накш композицияларини пардозлаш ва локлаш.....	29
Бино интерьер ва экстерьерларига композиция чизиш.....	31
Якуний назорат саволлари.....	34
Мавзулар бўйича тестлар.....	37
Композиция машғулотларининг методик асослари.....	49
Накш композицияларидан намуналар.....	50
Атамаларнинг изоҳли лугати.....	51
Адабиётлар рўйхати.....	56

КОМПОЗИЦИЯ

Мухаррир Э. Бозоров

Босишга рухсат этилди 15.09.07. Қогоз бичими 60x84 ¹/₈
Ҳисоб-нашр табоғи 3,75. Адади 100.
Буюртма раками № 61.

«IQTISOD-MOLIYA» нашриётида тайёрланди
100084, Тошкент ш., Кичик халка йўли кўчаси, 7-уй.

Низомий номидаги ТДПУ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент ш. Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй

